

סיכום החומר לבגרות תשפ"ו ספר דברים

חומש דברים – יחידת פתיחה

הקדמה לספר דברים:

- א. החומש נמשך כחמישה שבועות.
- ב. ימיו האחרונים של משה רבנו.
- ג. לפני הכניסה לארץ ישראל.
- ד. משה מכין אותם לכניסה לארץ.

מתי נאמר חומש דברים

- זמן התחלה: כתוב בתחילת הספר: א' שבט שנת הארבעים ליציאת מצרים.
 זמן סיום: כתוב בסוף הספר שמשה רבנו מת. ולפי חז"ל הוא מת בז' באדר.
 א' שבט – ז' אדר = 37 ימים.

היכן היו ישראל בזמן חומש דברים

כבר באמצע חומש במדבר כתוב שהיו **בערבות מואב**, וכן כתוב בתחילת חומש דברים "בעבר הירדן בארץ מואב". ובסוף חומש דברים כתוב שמשה רבנו עולה מערבות מואב אל הר נבו.

חומש דברים לקראת הכניסה לארץ

מדרש ויקרא רבה כא:

משל: כשהאפרוחים קטנים, התרנגולת דואגת להם ושומרת עליהם, אבל כאשר הם גדלים היא מסלקת אותם להסתדר בעצמם. נמשל: כשעם ישראל היו במדבר ה' נתן להם מן, באר, שליו, עני כבוד, עמוד ענן. אבל כשנכנסו לארץ הם צריכים להתפרנס בעצמם.

משך חוכמה (לב, ג)

התכלית היא שההנהגה של עם ישראל תהיה **באופן טבעי עם השגחה**. שיעבדו את האדמה, ויביאו תרומות ומעשרות לה' ויחיו בביטחון בה'. אבל לא כך היה בימי משה במדבר, שההנהגה הייתה **באופן ניסי** והכל היה בניסים גלויים, כמו "חיים של מלאכים". אבל היה צריך את הארבעים שנה במדבר, כדי שיוכלו להתחזק באמונה, ויהיו פנויים להבין את התורה היטב.

משה מכין את ישראל לכניסה לארץ

ספר דברים מכין את ישראל אל היעד שלו, קיום ההבטחה לאבות לרשת את הארץ.

שינויים בין המדבר לארץ ישראל – גם **מתנה** וגם **מבחן**:

יש שינויים גדולים בין הנהגת ה' ה**ניסית** במדבר להנהגת ה' ה**טבעית** בארץ ישראל.

מתנה: עם ישראל יכולים להראות לעולם שאפשר להיות עם מצליח בעל אמונה בה', ולעשות קידוש ה'. בנוסף, ההצלחה מביאה יותר אמונה וזכירת ה'.

מבחן: ההצלחה וברכה יכולים להביא לגאווה ושכחת ה'. "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה".

כיצד משה מכין את העם לכניסה לארץ:

1. חיזוק רוחני – בניין האמונה: משה חוזר על יסודות האמונה (עשרת הדברות, פרשת "שמע" ו"היה אם שמוע"), ומתייחס לעבודה זרה בארץ.
2. מתייחס לסכנה שבהתעצמות כלכלית: מדבר על הסכנה שב"ארץ הטובה", ואיך ניתן להישמר מזה – "וזכרת את ה' אלוקיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל".
3. הדרכה מעשית – מצוות מעשיות: משה רבנו מלמד שני סוגי מצוות:

"מצוות מחודשות" – עדיין לא הובאו בחומשים הקודמים. רובן קשורות לחיים בארץ (למשל: צבא יהודי) **"מצוות מבוארות"** - הובאו בחומשים הקודמים, ובחומש דברים מוסיפים להן ביאור. בדרך כלל הביאור מוסיף פרט של המצוה שקשור לארץ (למשל: כשמדברים על מועדים, מוסיפים את המצוה להעלות את הקורבנות לבית המקדש).

ההבדלים בין חיים במדבר לחיים בארץ ישראל:

- מגורים:** במדבר – אוהלים, בתי ארעי. בארץ – בתי קבע. המשמעות – במדבר כולם קרובים והקשר לעם חזק, אבל בארץ יש כאלו שגרו במקום מבודד והקשר לעם חלש. לכן צריך: א. לשמור על מצוות "ריכוזיות" כמו עליה לרגל. ב. מצוות חדשות, כמו: מעקה, השגת גבול.
- שכנים:** במדבר – בני השבט. בארץ – כל אדם גר לבד, ולפעמים ליד גויים. המשמעות – סכנה גדולה לעבוד עבודה זרה (ולכן יש אזהרות רבות על כך).
- פרנסה:** במדבר – מן, צאן. בארץ – חקלאות. המשמעות – א. יש חשש של שכחת ה' וגאווה, ולכן צריך מצוות שעוזרות לזכור שהכל של ה' (מעשרות, ביכורים, שמיטה). ב. נוצרים פערים כלכליים, ולכן צריך מצוות של עזרה הדדית (הלואה, צדקה, מתנות עניים, שמיטת כספים).
- מים:** במדבר – מקורות מזדמנים כמו באר מרים. בארץ – תלות בגשם. המשמעות – הגשם בארץ תלוי באיך ההתנהגות שלנו.
- ביטחון:** במדבר – הנהגה ניסית. בארץ – הנהגה טבעית. המשמעות – א. צריך להקים צבא, ולכן יש דיני מלחמה בחומש דברים. ב. משה צריך לחזק את רוח העם.
- הנהגה:** במדבר – משה מנהיג יחיד. בארץ – יהושע מנהיג בשלב המעבר. בהמשך חלוקה בין: מלך, כהן, נביא, שופט. המשמעות – בחומש דברים יש הנחיות למינוי שופטים, שוטרים, סמכות הלוויים, נביא, מלך.
- ריכוז-פיזור:** במדבר – כולם סביב המנהיג. בארץ – מפוזרים. המשמעות – החיים בבידוד מעבירים את האחריות על הבית לאנשי הבית, ועוסקים יותר בעניינים של בית: נישואין וגירושין, חינוך, בן סורר ומורה.
- קשר למרכז רוחני:** במדבר – קרובים למשכן. בארץ – גרים רחוק מהמשכן. המשמעות – יש חשש לשכוח את ה', ולכן יש מצוות ששומרות על הקשר עם המקדש: קורבנות, מעשר שני, עליה לרגל, הקהל.

מבנה החומש:

- נאום היסטורי: פרקים א-ד. יב-כו: מצוות מעשיות.
- נאום המצוות: פרקים ה-כו: נאום החתימה: פרקים כז-עד הסוף: הברית ופרידת משה.
- ה-יא: מצוות אמוניות.

חלק שני – לקראת הכניסה לארץ: בניין האמונה

פרק ד: הציווי לזכור את מעמד הר סיני

בפרק ד מפסוק ט משה מזהיר את העם לא לשכוח את מעמד הר סיני, ולהעביר לדורות הבאים. מאפיינים משמעותיים של מעמד הר סיני:

- א. "וידבר ה' אליכם": ישראל זכו לשמוע את הקב"ה עצמו (רק שתי הדברות הראשונות).
- ב. "קול דברים אתם שומעים, ותמונה אינכם רואים": ה' התגלה בקול בלבד ולא בתמונה (לכן ה' מזהיר אותם אחר כך לא לעשות פסל ועבודה זרה).

מדוע משה מזכיר את מעמד הר סיני לפני הכניסה לארץ?

רמב"ן (ט) "רק הישמר לך פן תשכח את הדברים"

מצוות לא תעשה לא לשכוח את מעמד הר סיני. מצוה זו חשובה, מפני שאם היינו מקבלים את התורה רק ממשה, למרות שעשה מופתים, אם יגיע נביא אחר ויגיד ההפך ויעשה מופתים, יהיה ספק למי להאמין. אך בגלל שקיבלו את התורה מה' **באופן ישיר וראו אותו**, לעולם לא יהיה ספק ומכיוון שההורים יספרו לילדים שלהם, וכן כל הדורות, תמיד יאמינו – "גם בך יאמינו לעולם".

פרק ה: עשרת הדברות

מבנה הפרק:

- א-ה: הקדמה – ברית סיני היא הבסיס לאמונה.
- ו-יח: עשרת הדברות.

יט-כח : משה מסביר מדוע רק שתי הדברות נאמרו ישירות מה'.
כט-ל : חתימה – שמירת המצוות תביא לאורך ימים בארץ.

מדוע דווקא עשר הדברות האלו?

רש"י הירש : עשרת הדברות הם "קווי היסוד" (העקרונות) של כל המצוות בתורה, והם מבטאים את הייעוד של עם ישראל.

רש"י (שמות כד, יב) : כל המצוות בתורה כלולות בתוך עשרת הדברות.

מלבי"ם (שמות כ) : עשרת הדברות הן **שכליות והגיוניות**, ולמרות שהיה ניתן לדעת אותן גם בלי התורה, בלי יראת השמים שקיבלנו במעמד הר סיני, לא היה ניתן להתמיד בהם בגלל התאוות.

מנין הדברות

למרות שכתוב במפורש "עשרת הדברים", יש מחלוקת אם "אנכי ה' אלוקיך" היא אחת מהן :

רמב"ם (ספר המצוות) : "אנכי ה' אלוקיך" זה **ציווי** להאמין בה', ושהוא עושה הכל.

אברבנאל (שמות כ, א) : "אנכי ה' אלוקיך" זה לא ציווי, אלא **הקדמה** שנדע מי אמר את הדברות.

מבנה הדברות

כמה אפשרויות לחלוקה :

1. חמש הראשונות ארוכות ומנומקות, חמש האחרונות קצרות ובלי פירוט.	3. "אנכי" ו"לא יהיה לך" שמעו ישירות מה', השאר מפי משה (מדרש שיר השירים).
2. חמש הראשונות בין אדם למקום, חמש האחרונות בין אדם לחברו (רמב"ן).	4. מצוות העוסקות במחשבה, דיבור ומעשה (אבן עזרא).
	5. מצוות עשה ומצוות לא תעשה.

רמב"ן (כ, יג) : חמש הראשונות בין אדם למקום, וחמש אחרונות בין אדם לחברו. כיבוד הורים זה בין אדם למקום כי זה כבודו של ה' שמכבדים את האבא **שגם היה שותף ביצירת האדם**.

רש"י הירש (שמות כ, יב) : כיבוד הורים זה בין אדם למקום, כי היסוד של היהדות זה העברת המסורת, וזה אפשרי רק כאשר ילדים מכבדים את הוריהם (ואז מוכנים לשמוע מהם).

הוכחה שרק שתי הדברות שמעו מה' : כתוב בהן **גוף ראשון** ביחס לה', ובשאר הדברות **גוף שלישי**.
*כאשר ישראל ביקשו לא לשמוע את ה' ישירות, ה' **שמח** כי הבין שזה נחשב יראת שמים.

אבן עזרא : עשרת הדברות מתחלקות לשלושה סוגים :

מחשבה – "אנכי ה' אלוקיך", "לא יהיה לך אלוקים אחרים", "לא תחמוד".

דיבור – "לא תשא את שם ה' לשווא", "לא תענה ברעך עדות שווא".

מעשה – שבת, כיבוד הורים, לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב.

פרק ו, פסוקים ד-ט : פרשת שמע

פסוק ד : "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד".

רש"י (ד) : שני זמנים : ה' עכשיו רק "אלוקינו" (הווה), יהיה "ה' אחד" על כל העולם (עתיד).

רמב"ן (ד) :

הפסוק "ה' אלוקינו ה' אחד" זאת **מצוה מבוארת**. הסבר : מהמצוה בעשרת הדברות "אנכי ה' אלוקיך" אפשר בטעות לחשוב שיש עוד אלוקים, לכן המצוה "ה' אלוקינו ה' אחד" מבארת אותה **שיש רק אלוקים אחד**. המצוה הזאת היא "שורש באמונה", כלומר כי היא **בסיסית וחשובה** באמונה.

מלבי"ם : בעבר האנשים בעולם היו מאמינים שיש כמה אלים – יש אלים טובים ויש אלים רעים כי חשבו שאי אפשר שאל אחד יעשה גם טוב וגם רע. לכן התורה מלמדת אותנו בפסוק "שמע ישראל" את "**אמונת הייחוד**" (יש רק אלוקים אחד שעושה הכל).

רש"י (ה) : "ואהבת" – יותר טוב לעבוד את ה' מאהבה ולא מיראה, כי מי שעובד מיראה ברגע שקשה לו הוא עוזב הכל.

"בכל לבבך" – א. בשני היצרים. ב. שהלב שלך לא יחלוק על ה' כלל (לגמרי איתו!)

"ובכל נפשך" – אפילו נוטל את נפשך (מוות).

"ובכל מאודך" – בכל הממון שלך. היה צריך לומר להקריב את הכסף שלך למרות שאפילו את הגוף צריך להקריב, בשביל אותם אנשים שהכסף יותר חשוב להם מהגוף שלהם.

רמב"ן (ה): "בכל לבבך" – צריך לעבוד את ה' **גם מאהבה וגם מיראה**. כי מי שאוהב לא שונא, ומי שירא גם כשקשה הוא לא בועט.

פסוקים ו-ט: חינוך הבנים לאהבת ה'. הביטוי המעשי לאהבת ה':

מצוות שנזכרות בפסוקים אלו: חינוך הבנים, לימוד תורה, תפילין של ראש ושל יד, מזוזה.

רש"י (ח): "וקשרתם על ידך" – תפילין של יד. "לטוטפות בין עיניך" – תפילין של ראש.

הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה) – המצוות משרישות בנו את יסודות האמונה:

כדי שנוכח את האמונה בה', למרות כל הטרדות בחיים, **צריך לעשות כמה דברים**: ללמוד היטב וללמד את הבנים שלנו. בנוסף, לקרוא שמע ישראל בבוקר ובלילה. גם צריך להניח תפילין של יד ושל ראש שבתוכם יסודות האמונה, וגם לקבוע מזוזה שיש בה גם יסודות אלו.

חלק שלישי – הארץ הטובה

משה משבח את הארץ, ומשווה אותה למצרים ולמדבר. הכינוי ה"ארץ הטובה" מיוחד רק לארץ.

מבנה פרק ח:

שמירת המצוות בהתבסס על ניסיון המדבר: אזהרה מאי קיום מצוות ה' בגלל הארץ הטובה: ז-יח.

העונש על אי קיום מצוות: יט-כ.

הפעלים החוזרים בפרק: "שכח", "זכר" כי הרעיון המרכזי של הפרק הוא שכחת ה'.

פסוקים ז-י: תיאור הארץ הטובה

המילה שחוזרת על עצמה: "ארץ". 7 פעמים שזה מבטא שלמות. הביטוי שפותח וסוגר את יחידת הפסוקים: "הארץ הטובה". בגלל שהרעיון כאן הוא שבחה של הארץ והמפגש עם הארץ הטובה.

ספורנו (ז): חמישה תיאורים טובים: "ארץ נחלי מים" – ולא מאגרי מים רעים. "ארץ חיטה ושעורה" – נצרכים למזון. "ארץ זית שמן ודבש" – מעדנים (מאכלים מתוקים). "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם" – יהיה כסף בזול (פרנסה בקלות). "ארץ אשר אבניה ברזל" – יש מחצבים: ברזל טוב לבניין, נחושת טובה לבניין וכלים.

רמב"ן (י) – "ואכלת ושבעת וברכת": שני פירושים: א. כשתזכור את הקושי שהיה במדבר, אז כשתאכל ותשבע בארץ תברך את ה'. ב. **ציווי לברך את ה'** כשאוכלים ושבעים.

פסוקים יא-יח: אזהרת השכחה

ביחידה זו התורה פותחות במילים "פן תאכל ושבעת". תהליך התדרדרות: פן תאכל – ורם לבבך – ושכחת – ואמרת כוחי ועוצם ידי.

כדי לא לשכוח את ה', צריך לזכור את נסי המדבר והתלות בה'.

דברים פרק יא

משה רבנו מצוה את העם לאהוב את ה' ולשמור את מצוות התורה. דרישה זו מבוססת על כל המופתים שעשה ה' מיציאת מצרים ועד אותו הזמן.

פרק יא, פסוקים י-כא: השוואה בין ארץ ישראל לארץ מצרים

1. רש"י (י) – "לא כארץ מצרים"

מטרת ההשוואה: להראות שארץ ישראל טובה יותר מארץ מצרים.

בארץ מצרים צריך ללכת ולשאוב מים מהנילוס ולהשקות, ולהעלות מים ממקום נמוך למקום גבוה. אבל בארץ ישראל יורד גשם, ולכן שני יתרונות: א. החקלאי לא צריך לעמול ב. גשם משקם גם מקום נמוך וגם מקום גבוה.

2. רמב"ן:

מטרת ההשוואה: לומר שירידת הגשם והשפע בארץ ישראל תלוי במעשים שלנו.

בארץ ישראל אין מאגרי מים ותלויים בירידת גשם, ואם עוברים על רצון ה' לא ירד גשם.

דגש חשוב! ארץ ישראל מייצגת תלות בה', ומתוך כך גם את קרבת ה'. ארץ מצרים מייצגת ביטחון כלכלי, ומתוך כך ריחוק מה'.

והיה שם שמוע – פרק יא, פסוקים יג-כא

משנה מסכת ברכות (ב, ב):

פרשת שמע קדמה לזוהיה אם שמוע, כדי שקודם יקבל **עול מלכות שמים**, ואחר כך **עול מצוות**.

ההבדלים בין פרשת "שמע" לפרשת "והיה שם שמוע":

"קבלת מלכות שמים": מקבלים את מלכות ה'. אפשר רק מתוך **אהבה**. ולכן לא מוזכר שכר ועונש.

"קבלת עול מצוות": מקבלים התחייבות לקיים מצוות. אפשר גם מתוך **יראה**. ולכן מוזכר שכר ועונש.

ירושלמי ברכות (ב, ב):

רבי חנינא: אין הבדל בין הפרשות.

רבי עילא: פרשת שמע זה ליחיד ולתלמוד (=לימוד וחיבור לה'), ופרשת זוהיה אם שמוע זה לציבור ולמעשה (=ציווי לקיים מצוות).

*רש"י מפרש את הפסוקים יג-כא לא רק כשתי אפשרויות אלא **אזהרה לחטוא דווקא מתוך הטוב**.

רש"י (טז) "השמרו לכם":

מכיוון שתאכלו ותשבעו אתם עלולים לבעוט בה' – "אין אדם מורד אלא מתוך שביעה".

"ואבדתם מהרה" – ה' יגלה אותם מהארץ בגלל שהשפע בארץ הוא שגם להם לחטוא. משל: כמו מלך שלקח את בנו לסעודה והזהיר אותו לא לאכול יותר מידי. הבן לא הקשיב ואכל הרבה והקיא שם. לקח אותן המלך וגירש אותו מהסעודה.

*אבן עזרא מפרש את הפסוקים כפשט הכתובים: אם תחטאו תגלו מן הארץ (לא קשור לשפע).

אבן עזרא (יז)

"ואבדתם מהרה" – אל תחטאו כדי שלא חלילה תאבדו ותגלו מהארץ.

מכיוון שכתוב בפסוק יח "ושמתם את דבריי" מיד אחרי הגלות "ואבדתם מהרה" למדו מזה חז"ל שמדובר על ציווי לקיום מצוות גם בגלות:

רש"י (יח):

גם לאחר שתגלו תקיימו מצוות, כמו תפילין ומזוזה כדי שתזכרו איך לקיים אותם כשתחזרו לארץ (המצוות בחו"ל הם רק "ציונים" - תזכורות).

חומש דברים – יחידת סיכום

פרק כו, א-יא: מקרא ביכורים

במצות ביכורים צריך להביא את הפירות הראשונים בכל שנה, אל הכהנים במקדש. בטקס ההבאה, יש מצוה של מקרא ביכורים.

כתוב במשנה שני תנאים להבאת ביכורים:

- א. רק מי שיש לו בעלות על קרקע.
- ב. רק מפירות שבעת המינים – שבחה של א"י (לחלק מהדעות רק מפירות מאזורים מסוימים שהם באיכות טובה יותר).

רש"י (ב) "מראשית"

מהמילה "מראשית" לומדים שלא מביאים את כל סוגי הפירות אלא רק חלק, והם שבעת המינים (לומדים זאת ביגזירה שווה' מהמילה 'ארץ' שכתובה כאן וכותבה גם בפסוק של שבעת המינים).

"זית שמן": זית שהשמן נאגר בתוכו. "דבש": תמרים.

*מצות ביכורים היא מצוה מבוארת משום שכבר הופיעה בספר שמות. התבאר בספר דברים: חובת האמירה של מקרא ביכורים.

הרב תמיר גרנות

מקרא ביכורים מורכב משלושה חלקים:

- א. לאומי כללי: שעבוד מצרים.
- ב. לאומי כללי: הגאולה ממצרים וההבאה לארץ.
- ג. פרטי: אדם פרטי מביא ביכורים עכשיו.

בשני החלקים הראשונים ה' מוזכר בגוף שלישי, אבל בחלק השלישי כשהאדם מדבר על עצמו, הוא מדבר אל ה' בגוף שני ("אשר נתת לי ה'"). מקרא ביכורים מחבר את השמחה שהאדם מרגיש בסיטואציה הפרטית שלו בפירותיו הראשונים, לקשר הלאומי הכללי וההיסטוריה של עם ישראל.

רבי יצחק עראמה

הטעם של מצות מקרא ביכורים הוא תשובה לסכנה שבמפגש עם הארץ הטובה, שעלולים להתגאות ולשכוח את ה'. הביכורים מזכירים לאדם שהכל בזכות ה', וצריך לעשות הכרת הטוב.

נחמה ליבוביץ'

הפועל "נתן" מוזכר במקרא ביכורים: 7 פעמים.

שלוש הנתינות הראשונות ושלוש האחרונות **זהות**, ה' נתן: ארץ, פרי אדמה וכל הטוב. אך באמצע יש "נתינה" מהמצרים: עבודה קשה (זה מה שהגויים נותנים לעם ישראל).

יסוד מרכזי – חלק מהכרת הטוב לה' על שהביא אותנו לארץ, היא על ידי אהבת הזולת ושיתוף החלשים בכל הטוב (פסוק יא: "ושמחת.. הלוי, והגר אשר בקרבך").

סיכום מקרא ביכורים:

מול החשש של "ארץ טובה", צריך להביא ביכורים למקדש. מול הסכנה של "השמר לך פן תשכח את ה'", צריך לומר בפה "ויוציאנו ה' ממצרים.. הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'".

פרק כט, ט-כ: ברית עולם

"ברית ערבות מואב": רגע לפני הכניסה לארץ, משה כורת ברית בין ה' והעם. הברית מחייבת גם את הדורות הבאים, ולא רק את העם כלל, אלא כל אחד מהעם בפרט.

רש"י (ט)

"אתם נצבים": משה כינס אותם לכרות ברית לפני ה', ביום מותו.

"ואת אשר איננו פה": הברית גם עם הדורות בעתיד.

"פן יש בכם": שמא (מילת אזהרה).

"אשר לבבו פנה היום": לא רוצה לקבל את הברית.

"שורש פורה ראש ולענה": שורש שגדל ממנו עשב מר – מפרה ומרבה רשע בעם.

"והתברך בלבבו": חושב שלמרות שיחטא, יהיה לו "ברכת שלום" ולא יחולו עליו הקללות.

רש"ר הירש (ט-י)

שתי תפיסות מוטעות שהפסוקים שוללים:

1. פסוקים ט-יד: התחייבות הברית רק למעמדות, לדורות מסוימים או זמן מסוים.
2. פסוקים טו-כ: הקללות חלות על "בגידת האומה" אבל יחיד לא חייב לשמור את התורה.

*הטעות השנייה רלוונטית דווקא עם הכניסה לארץ, שבה על העם יתחלקו לפרטים וכל אחד יתיישב בארץ בפני עצמו.

רש"י (יא)

"לעברך בברית": בעבר כדי לכרות ברית, היו עושים מחיצות משני צדדים **ועוברים** ביניהן.

פרק ל, א-כ: פרשת התשובה

הסמיכות בין כריתת הברית לפרשת התשובה

סמוך לכריתת הברית, התורה מגלה לנו את "**מתנת התשובה**". מה הקשר? פרק כט הסתיים בתיאור קשה של עונש גלות, ובתחילת פרק ל התורה מגלה שאפשר לחזור בתשובה ולהיגאל.

רעיון התשובה **משלים** את כריתת הברית אבל גם **חורג** ממנו, כי הברית היא חוזה עם תנאים ברורים, אבל התשובה היא הזדמנות נוספת נגד התנאים הברורים (מחבר לעולם הרגש).

רבי יצחק עראמה:

הפסוקים חוזרים על תהליכים של **תשובה וגאולה**. כשישראל יהיו בגלות, הם יחזרו בתשובה, ואז ה' יגאל אותם. ובכל פעם שיעשו תשובה **יותר חזקה**, הגאולה תהיה **יותר גדולה** (תהליך מדורג).

הכלל הוא: "פתחו לי פתח כחודו של מחט, ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם" (עושים תהליך קטן מצידנו של תשובה, וזוכים לגאולה גדולה מה!).

רש"י (ג)

"ושב ה' אלוקיך את שבותך": היה צריך להיות כתוב "והשיב"! מכאן לומדים שהשכינה (הקב"ה) נמצא עם ישראל בגלות, ושהוא נגאל כשהם נגאליים.

רמב"ן (ו)

"ומל ה' אלוקיך את לבבך": **מילת הלב** - בימות המשיח ה' יסיר מהאדם את התאוות, והוא יחזור להיות כמו שהיה לפני חטא האדם הראשון. תמיד הייתה ותהיה **בחירה חופשית**, אבל בלי התאוות יהיה טבעי לבחור בטוב.

פסוקים יא-יד: הדרך לקיום "המצוה הזאת"

מהי "המצוה הזאת"?

רמב"ן (יא)

א. כל התורה כולה.

ב. "הפירוש הנכון": מצות התשובה.

פסוקים טו-ג: "ובחרת בחיים"

רש"י (טו-יח)

"את החיים ואת הטוב": **סיבה ותוצאה** - תעשה טוב יהיה חיים, תעשה רע יהיה מוות.

"אשר אנכי מצוך היום לאהבה" - הטוב שעושה, "וחיית ורבית" - החיים שמקבל.

"ואם יפנה לבבך" - הרע שעושה, "כי אבד תאבדון" - המוות שמקבל.

"ובחרת בחיים למען תחיה"

העמק דבר:

אי אפשר לפרש "חיים" ו"מוות" כפשוטו, כי אז קשה הפסוק - **לבחור בחיים כדי לקבל חיים?** (הסיבה והתוצאה זהות!)

שני הסברים לפסוק :

א. אברבנאל: אל תקיים מצוות רק בשביל "למען תחיה" (חיים גופניים), אלא **ההפך** - תחיה בשביל "לאהבה את ה' אלוקיך" (קיום המצוות).

ב. הכתב והקבלה: תבחר לחיות חיים של קיום מצוות, שיביאו אותך לחיי עולם הבא.

פרק ל"ד: מותו של משה

פסוקים ד-ח: מה ראה משה?

רש"י:

"את כל הארץ": בזמן שהיא שלוה, ואת המציקים שיהיו בעתיד.

"עד דן": 1. עובדים עבודה זרה 2. שמשון שיהיה מושיע.

"ואת כל נפתלי": דבורה וברק נלחמים בסיסרא.

"ואת ארץ אפרים ומנשה": 1. יהושע נלחם עם מלכי כנען. 2. גדעון נלחם במדין ועמלק.

"ואת כל ארץ יהודה": מלכות בית דוד ונצחונם.

"עד הים האחרון": 1. "הים האחרון" – ארץ המערב. 2. "היום האחרון" – כל מה שיקרה בארץ עד תחיית המתים.

"ואת הנגב": 1. ארץ הדרום. 2. מערת המכפלה (נאמר עליה "ויעלו בנגב").

"ואת הכיכר": שלמה המלך יוצק כלי בית המקדש באדמה בכיכר הירדן.

מדוע הראה למשה את הארץ?

1. רש"י: כדי שמשה יאמר לאבות שהקב"ה קיים את השבועה (להכניס את ישראל לארץ). הסיבה שלא נכנס, כי ה' גזר.

2. רמב"ן: בגלל שמשה אהב את ישראל, ה' רצה לשמח אותו שהם הגיעו למקום טוב.

3. ספורנו: כדי שמשה יברך את הארץ. הסיבה שלא נכנס, כי אז הברכה הייתה כל כך חזקה שה' לא יוכל להחריב את הארץ גם שירצה לגזור כך כשיחטאו ("יתמלא סאתם").

פסוקים ה-ח: מותו של משה

רש"י:

"על פי ה'": מיתת נשיקה.

"ויקבור אותו": ה' קבר אותו בעצמו.

משה קיבל את הכינוי המכובד ביום: "עבד ה'".

מדוע לא ידוע מקום קבורתו?

חזקוני:

כדי שלא ירצו להיקבר לידו כמו שקרה עם קבר הנביא בבית אל (מלכים א, פרק יג), ושלא יעלו אותו שואלי מתים.

דיני המלחמה בחומש דברים

רמב"ן (כ, א):

מצות מלחמה היא מצוה מחודשת, לקראת הכניסה לארץ והמלחמות שיהיו שם.

מבוא לדיני המלחמה בחומש דברים

דיני המלחמה מופיעים לאחר **דיני ההנהגה** (שופטים, מלך, כהן, נביא). מה הקשר ביניהם? רק לאחר מינוי המנהיגים אפשר לצאת להילחם.

דיני המלחמה מלמדים אותנו לראות כיצד ה' הוא זה שנותן לנו כח לעשות חיל. והם חלק מההכנה הרוחנית והגשמית לכניסה לארץ.

דיני המלחמה בפרקים כ- כא מסודרים לפי מהלך המלחמה:

א. היערכות הצבא למלחמה.	ג. השחתת עצים בזמן מצור.
ב. קריאה לשלום (שמטרתה למנוע מלחמה).	ד. התייחסות לשבויה - אשת יפת תואר.

חשיבות ההשתתפות במלחמה

בספר במדבר (פרק לב) משה רבנו חושד ששניים וחצי השבטים ביקשו לא לעבור את הירדן, כדי לא לעזור בכיבוש הארץ. והוא גער בהם: **"האחיכם יבואו למלחמה ואתם תשבו פה?"**. רק אחרי שהבטיחו לעזור להילחם: **"ואנחנו נחלץ חושים לני בני ישראל" – הסכים להם.**

"כי התורה תצווה בדרך ארץ"

רמב"ן (ט)

התורה מצוה את ישראל להילחם **ולא לסמוך על הנס**. ה' עושה **ניסים נסתרים**, אבל לא רוצה לעשות **ניסים גלויים** ולשנות את הטבע, אלא רק במקרה שאין דרך אחרת, או כדי לפרסם את שמו בעולם (קריעת ים סוף).

"ונשמרת מכל דבר רע"

רמב"ן (כג, י)

בפסוק זה התורה מזהירה את האדם לא לעשות מעשים רעים הנפוצים בשעת מלחמה: אכילת לא כשר, גזל, ניאוף, אכזריות. **"הישר בבני אדם" – גם אדם ישר, עלול להתנהג באכזריות במלחמה.**

היערכות למלחמה (כ, א-ט)

בהיערכות למלחמה, התורה שמה דגש רב על **הפן הרוחני** – דברי עידוד וחיזוק אמוניים לפני היציאה לקרב, וגם מיון הלוחמים.

הפסוקים מחולקים לשניים:

א-ד: דברי עידוד ליוצאים להילחם. ט-ה: שחרור חלק מהלוחמים מהלחימה.

כ, א-ד: דברי עידוד ליוצאים למלחמה

בהתחלה **הכתוב** מעודד, אחר כך **הכהן**.

הדברים הם שילוב של:

א. ביטחון בישועת ה' ("כי ה' אלוקיך המעלך מארץ מצרים" [היסטורית]), "כי ה' אלוקיכם ההולך עמכם להלחם לכם אם אויבכם להושיע אתכם" [עכשיו]).

ב. ציווי לא לפחד ("לא תירא מהם", "אל ירך לבבכם")

רש"י (ב):

"ונגש הכהן": משוח מלחמה (נמשח בשמן המשחה לצורך תפקיד זה).

ספר החינוך (מצוה תקב):

הכהן לא אומר רק מה שכתוב בפסוקים, **אלא מוסיף עוד דברים משלו** לעורר את הלוחמים לסכן את עצמם, לשמור על עם ישראל ולנקום באויבים.

טעם המצוה: בזמן מלחמה הלוחמים צריכים חיזוק, ובגלל שלאדם מנובד יותר מקשיבים, התורה ציוותה שכהן ידבר כי הכהנים הם המובחרים שבעם.

רש"י (ג)

"שמע ישראל": אפילו הזכות היחידה שיש לכם זה מצות קריאת שמע, ה' יושע אתכם.
"אל ירך לבבכם..": יש כאן ארבעה אזהרות לא לפחד, כנגד ארבעה דברים שעושים צבאות האויב:

- א. מקישים תריס (מגן) אל תריס כדי להשמיע קול.
- ב. רומסים את רגלי הסוסים באדמה ומצהילים אותם (צעקת הסוס).
- ג. צועקים בקול שלהם.
- ד. תוקעים בשופר וכדומה.

יהודה אייזנברג בעקבות דברי רש"י:

האויב עושה מלחמה פסיכולוגית בנוסף ללחץ צבאי, כדי שעוד לפני הקרב עם ישראל ישברו ויאבדו את המורל. צריך לבטוח בה'.

לומדים מהרמב"ם מה צריכה להיות התודעה של הלוחמים:

רמב"ם (הלכות מלכים):

במלחמה צריך להישען על ה', ולדעת שנלחם בשם ה', ואסור לפחד ולא לחשוב על משפחתו.

מי שמתחיל לחשוש ולחשוב על עצמו ומשפחתו:

- א. עובר על מצות לא תעשה "אל ירך לבבכם".
- ב. אם בגלל שלא נלחם בכל כוחו יפסידו, זה נחשב כאילו הוא שפך את דמם של ישראל.

רש"י (ג)

"על אויבכם": מדובר באויבים, ובשונה מאחים שנלחמים (כמו שבעבר ישראל ניצחו את יהודה והחזירו את השבויים) הם לא ירחמו עליכם. לכן צריך להתחזק במלחמה.

רש"י (ד)

"כי ה' אלוהיכם": הגויים בוטחים בבשר ודם, אבל ישראל בוטחים בה'. דוגמא: הפלישתים בטחו בגוליית ונפלו כולם (שמואל א, פרק יז).

החוזרים מן המערכה (כ, ה-ט)

יש בפסוקים ארבעה סוגי אנשים שמחזירים אותם מהמלחמה.

מדוע שוחררו שלושת הראשונים?

1. רש"י (ה-ו) – עוגמת נפש לחייל ומשפחתו

"ולא חנכו": לא הספיק לגור בבית.

"ואיש אחר יחנכנו": עוגמת נפש עבור האדם.

"ולא חללו": לא הספיק לפדות את הפירות בשנה הרביעית (נטע רבעי) ולאכול אותם.

2. רמב"ן (ה) – הצלחת העם במלחמה

שלושת הראשונים משוחררים בגלל שהלב על מה שהשאירו מאחור, והם עלולים לנוס.

3. רש"ר הירש (דברים כ, ה) – ערכים אחרים שחשוב לזכור במלחמה

התורה מדגישה שהם חוזרים מהמלחמה בגלל החשש שמישהו אחר יהיה במקומו בבית או בכרם. בכך התורה מדגישה את החשיבות שגם במלחמה, צריך למלא את "תפקידי החיים של השלום".

מדוע החוזר הרביעי מופרד בלשון הפסוק במילים "ויספו השוטרים לדבר אל העם..?"

רבי יוסף בכור שור

התורה מפרידה את החוזר הרביעי, כי הוא שונה בכך שיש בו תקלה שעלול להפחיד את הלוחמים.

הנהגה טבעית מול הנהגה ניסית

כיצד ניתן להסביר את הסתירה בין ההבטחה של הכהן שה' איתנו, לדברי השוטרים שיש חשש למות במלחמה?

רמב"ן

תפקידו של הכהן לעודד ולחזק את הלוחמים ולכן הוא אומר שכולם יחזרו בשלום, לעומת זאת התפקיד של השוטרים להתייחס למציאות הכואבת שגם הצד המנצח עלול לספוג אבדות, והם משחררים את מי שעלולים לפגוע בניצחון.

מלחמת מצווה

שחרור לוחמים הוא רק במלחמת רשות ולא במלחמת מצוה.

ספורנו (א)

שחרור לוחמים הוא רק במלחמת רשות, אבל במלחמת מצוה כולם נלחמים.

מהי מלחמת מצווה?

רמב"ם (מלכים ומלחמות ה, א)

מלחמת מצוה:

1. מלחמה בשבעת עמי כנען (מקור: "שבעה גוים.. החרם תחרים אותם").
2. מלחמה בעמלק (מקור: "תמחה את זכר עמלק").
3. עזרת ישראל מיד צר (מקור: "לא תעמוד על דם רעך").

מלחמת רשות:

מלחמה עם שאר העמים כדי להרחיב את הכוח ואת גבולות הארץ.

הקריאה לשלום במלחמה (כ, י-יח)

יש מחלוקת בין רש"י לרמב"ן איך לחלק את הפסוקים.

רש"י: הפסוקים מחולקים לשניים (י-טו, טז-יח). חובה לקרוא לשלום רק בערים רחוקות.

רמב"ן: פסוק י' הוא כותרת להכל. חובה לקרוא לשלום גם בערים הקרובות.

רמב"ן (ז)

1. רש"י: לקרוא לשלום זה רק בערים רחוקות ולא משבעת עמי כנען.

הוכחה: כתוב במדרש "במלחמת רשות הכתוב מדבר".

2. רמב"ן: לקרוא לשלום זה גם בערים הקרובות ("מלחמת מצוה"). ומה שאמרו "מלחמת

רשות" זה כי יש כמה הבדלים, אבל לא בעצם הקריאה לשלום.

הוכחות:

א. משה רבנו קרא לשלום לסיחון מלך האמורי (למרות שהוא משבעת עמי כנען) אך בעבר הירדן המזרחי).

ב. כתוב בתלמוד ירושלמי שיהושע שלח איגרות לכל הערים בארץ בקריאה שיעשו שלום.

ההבדלים בין ערים קרובות לערים רחוקות לפי הרמב"ן:

- א. העיר לא רוצה שלום: בערים רחוקות הורגים רק את הזכרים, ובערים קרובות את כולם.
- ב. העיר רוצה שלום: בערים רחוקות רק משלמים מס ועבדות, ובערים קרובות גם לא עובדים ע"ז.

השחתת עצים במצור (כ, יט-כ)

מה האיסור בפסוק?

רמב"ן (יט-כ)

לפי חז"ל: מותר לכרות עץ בשביל מצור, כוונת התורה להעדיף אילן סרק לאילן מאכל.

לפעמים צריך להשחית את העצים בשביל לכבוש את העיר, למשל אם אנשי העיר משתמשים בו.

מה הפירוש "כי האדם עץ השדה"?

1. רש"י (יט) – היבט מוסרי

המילה "כ"י" משמשת כאן כשאלת תמיהה: "שמא", "האם". והפירוש – האם העץ הוא אדם שיכול להילחם בד? ומכיוון שלא – אז למה תפגע בו?

2. אבן עזרא – היבט תועלת

חיי האדם תלויים בעץ, ולכן אין להשחית אותו.

(לפי האבן עזרא, המילה "כ"י" משמשת כאן כמילת סיבה).

רש"י (כ)

"עד רדתה": עד שהעיר תהיה כפופה לך.

אשת יפת תואר (כא, י-יד)

רקע מציאות המלחמה בעבר

מימי התנ"ך ועד ימינו יש תופעה של פגיעה באוכלוסייה אזרחית, ולאט לאט המצב משתפר. דוגמא (זכריה יד, ב): "ואספתי את כל הגוים אל ירושלים.. ונשסו הבתים והנשים תשכבנה".

מצות אשת יפת תואר: עומדת מול התופעה של פגיעה באזרחים במלחמה, מנסה לעדן את הלוחמים ולצמצם את הפגיעה בנשים. החייל מתייחס לשבויה בכבוד ונותן לה מעמד של אשת איש.

המצוה מחולקת לשני חלקים:

- א. פסוקים א-יג: המעשים שצריך לעשות כשחייל חפץ בשבויה.
- ב. פסוק יד: במקרה שאחרי המעשים החייל מחליט שהוא לא חפץ בה, וצריך לשחרר אותה.

מדוע צריכה לבכות את אביה ואמה שלושים ימים?

רמב"ן (יב)

1. רש"י בשם רבותינו: "תתנוול" ואז החייל לא יחשוק בה.
2. אבן עזרא: לבכות לכבוד אביה ואמה שמתו.
3. רמב"ם: שתוכל לנוח ולפרוק את כל הצער שלה.
4. רמב"ן: לעקור ממנה את העבודה זרה, ולנתק אותה סופית מעמה.

*לפי רש"י החייל במרכז, ולפי שאר הפירושים השבויה במרכז.

רמב"ם (מלכים כא) – גיור לפני הנישואין (לא בכפייה)

אם מוכנה להתגייר – מטבילים אותה מיד. אם לא רוצה להתגייר – מחכים 12 חודשים, אם עדיין לא רוצה מקבלת 7 מצוות בני נח ומשתחררת.

"לא תתעמר בה": אסור לחייל למכור אותה כשפחה. זה נחשב התעמרות (רמאות).

משמעות דין אשת יפת תואר לימינו

הרב אליעזר מלמד:

למרות שיש מקומות בעולם שעדיין חיילים אונסים, מכל מקום מכיוון שההיתר של אשת יפת תואר הוא רק כנגד היצר הרע – לעדן את התנהגות החייל בתנאים תרבותיים רעים ובכך להצילו מאיסורים חמורים יותר, בימינו שבזכות מוסר התורה המצב בעולם השתפר, בטל הדין.

שמירת המחנה (כג, י-טו)

מהי המצוה של שמירת המחנה ("ונשמרת מכל דבר רע")?

רש"י (יא, יג, יד): "ויצא אל מחוץ למחנה": מצות עשה.

"ויד תהיה לך": "כתרגומו" = רש"י מסכים עם אונקלוס. צריך שיהיה מקום מחוץ למחנה.

"על אזנד": חוץ **מכלי המלחמה** ("אזנד") יהיה לחייל גם **יתד** לחפור ולכסות את הצואה.

טעם המצוה: רמב"ן (ז): הציווי מסייע ומחזק להתמודד עם כל מיני סכנות שיש במלחמה:

סכנה מוסרית: עלולים לעבור על: אכילת תועבה, גזל, ניאוף, אכזריות.

סכנה רוחנית: אם לא שומרים על המצוות, (1) עלולה השכינה להסתלק מהמחנה "כי ה' אלוקיך מתהלך בקרב מחניך", (2) ואז גם חלילה האויבים עלולים לנצח ("לתת אויבך לפניך" = עושים את אותן עבירות שבגללן ה' מגלה את הגויים).

סכנה חברתית: עלולים לעבור על לשון הרע ("דבר רע") ואז יהיו מחלוקות, ויהרגו אחד את השני.

דברי הסיום של הרמב"ן: ה' נמצא במחנה הצבאי והוא כמו מקדש, ולכן צריך: (1) להקפיד לכסות את הצואה (2) לבטוח בה' שיושיע אותנו ולא לסמוך רק על כוחנו.

נקי יהיה לביתו שנה אחת (כד, ה)

רס"ג (ה): "נקי" = פנוי.

רש"י (ה): אדם שנמצא **בשנה הראשונה** לנישואין, פטור מכל "דבר הצבא" אפילו תפקידים עורפיים (לספק מזון ומים או לתקן דרכים), **בשונה** משאר החוזרים למלחמה שלמדנו עליהם בעבר שהם יוצאים מתפקידי לוחמה אבל נשארים בתפקידים עורפיים.

"יהיה לביתו": **גם** בשביל ביתו – פטור גורף זה כולל גם את המקרים: בנה בית וחנכו ונטע כרם וחללו אם הם **בשנה הראשונה**.

מלחמת עמלק (כה, יז-יט)

מלחמת עמלק היא **מלחמת מצוה**. העמלקים במלחמה ב"רפידים" פגעו בחסרי ישע ("ויזנב בך כל הנחשלים אחריד"), וזה בלתי נסלח עד שנמגר את כל העמלקים מהעולם. התורה מתארת זאת כמלחמה של ה' ("מלחמה לה' בעמלק") כי עם ישראל הם נציגיו בעולם.

מיהו עמלק? עמלק קרוב משפחה של ישראל: בראשית לו, יב - עמלק הוא הנכד של עשיו.

דמותו של עמלק בחז"ל

פסיקתא דרב כהנא: כשעם ישראל יצאו ממצרים הם היו כמו "אמבטיה רותחת" שכולם פחדו לגעת בהם, עד שבא עמלק ו"נגע" בהם ראשון, הוא אומנם נכוה קשות, אבל "קירר" את האמבטיה לאחרים (עמלק גרם לשינוי **בהרתעה** של האומות מעם ישראל).

מה היה המניע של עמלק?

*נשים לב למחלוקת בין הפרשנים למי הכוונה שלא היה "ירא אלוקים":

רש"י: "ולא ירא אלוקים": **עמלק** לא היה ירא אלוקים (לא פחד מה'), ועשה לעם ישראל רע.

מלבי"ם (מרחיב את דברי רש"י): לאחר קריעת ים סוף ומכות מצרים **כל העמים פחדו מה'**, ורק עמלק נלחם בישראל בגלל שהוא **כופר בה'** ולא מאמין בו.

חזקוני: **עם ישראל** לא היה ירא אלוקים (לא קיימו מצוות), ולכן עמלק הצליח להכות בהם.

מצות "זכור את אשר עשה לך עמלק" בימינו:

רמב"ן (כה, יז): "זכור" = לזכור פה. איך מקיימים?

1. קריאת התורה בשבת זכור.

2. "הנכון בעיני": לא לשכוח את מה שעמלק עשה עד שנשמיד אותו, וכן **נספר לילדים** שלנו.

מבנה מדרש ההלכה שהביא הרמב"ן:

שאלה: "יכול בלבד?" (הייתכן ש"זכור" זה רק בלבד?) **תשובה:** "כשהוא אומר לא תשכח – שכחת הלב אמורה!" (המילים "לא תשכח" זה בלבד). **המשך תשובה:** "הא מה אני מקיים זכור? שתהא שונה בפניך" (חייבים לומר ש"זכור" זה בפה).

ספר ירמיהו

ירמיהו פרק א

רקע: ירמיהו נביא מהכהנים מהעיר ענתות. התמנה לנביא בשנה ה-13 ליאשיהו מלך יהודה.

מבנה הפרק:

הנביא וזמנו: א-ג. נבואת המראות: יא-טז.

הטלת השליחות ותגובת ירמיהו: ד-י. דברי חיזוק לירמיהו: יז-יט.

ירמיהו ותקופת נבואתו (א-ג)

ענתות היא עיר כהנים הסמוכה לירושלים. היה בה רצף של מאות שנים של התיישבות מימי שלמה ועד ירמיהו, ומוזכרת בכמה מקומות בתנ"ך:

- א. יהושע (כא, יח-יט): אחת מהערים שיהושע נתן לכהנים.
- ב. מלכים א (ב, כו-כז): שלמה גירש לשם את אביתר הכהן.
- ג. ישעיהו (י, כח-לב): חטפה מכה קשה בימי חזקיהו בידי סנחריב מלך אשור.
- ד. ירמיהו (פרק לב): ירמיהו נדרש לקנות את שדה חנמאל בעיר הכבושה בידי הבבלים.
- ה. עזרא (ב, כג), נחמיה (ז, כז): שוקמה מחדש על ידי שבי ציון.

תקופת נבואתו של ירמיהו

הממלכות בתקופתו של ירמיהו: אשור, מצרים, בבל, יהודה. המלכים בתקופת ירמיהו: מלכי יהודה: **יאשיהו**, יהואחז, יהויקים, יהויכין ו**צדקיהו**.

*למרות שכתוב שסיום תקופת נבואת ירמיהו בגלות ירושלים, רואים מהפרקים האחרונים שהמשיך לנבא גם אחר כך ומחוץ לירושלים.

הקדשת ירמיהו לנביא

ה: ה' מטיל את השליחות על ירמיהו.
ו: ירמיהו מסרב וטוען טענות.
ז-ט: ה' עונה לטענות.
י: ה' מפרט את השליחות.

המינוי לתפקיד

מדוע דווקא לירמיהו אומר ה' שיעד אותו לנביא עוד טרם לידתו?
רד"ק (ה): בגלל שידע שירמיהו יסרב לקבלת השליחות, הוא הודיע לו שהוא נבחר כבר מהבטן.

"נביא לגויים"

היו עוד נביאים שהתנבאו גם לגויים (ישעיהו, יחזקאל ועוד) אבל רק ירמיהו מכונה כך.

שתי אפשרויות להסביר את הנבואות לגויים:

- א. הנבואות לגויים מיועדות **לגויים**, כדי לתקן את העולם.
- ב. הנבואות לגויים מיועדות **לישראל**, שיבינו שה' משגיח ומנהל את כולם.

שליחות ירמיהו: בפסוק י יש תיאור של השליחות: 4 פעולות הרס, 2 פעולות בניין. זה מאפיין את הנבואות של ירמיהו שרובן פורענות.

התנגדות הנביא לתפקיד

רש"י (ו): "כי נער אנכי": אני עוד לא ראוי להוכיח אותם. משה הוכיח אותם רק בסמוך למותו ורק לאחר שעשה להם את הניסים הגדולים.

מלבי"ם (ו): שלוש טענות ירמיהו:

- א. נער לא ראוי לעמוד ולדבר מול מבוגרים.
- ב. נער לא יודע לסדר את דבריו בצורה מסודרת ובשפה נכונה.
- ג. העם ירצו להרוג את הנער שהוכיח אותם.

תשובת ה' לנביא

מלבי"ם (ח): שלוש תשובות מה' לשאלות:

- א. "כל אשר אשלחך תלך": אתה מגיע בשמי, ה' המלך הגדול.

- ב. "כל אשר אצוך תדבר": אני אשים את הדברים בפיך.
ג. "איתך אני להצילך": אני אשמור עליך.

נגיעת ה' בפה של ירמיהו (פסוק ט)

יש נביאים נוספים שבהקדשות שלהם יש מעשה שקשור לפה. הסיבה לכך, **כלי העבודה של הנביא הוא הפה**, ולכן הנביא עובר תהליך שקשור לפה המכין את הפה לנבואה.

1. ישעיהו ו: טען שעם ישראל "טמא שפתיים" ולכן עבר תהליך של "טיהור הפה".
2. ירמיהו טען שלא יודע לדבר, מקבל לפה את דבר ה'.
3. משה חשש מהתפקיד שלו כי הוא "כבד פה" ולכן ה' ענה לו שהוא "שם פה לאדם".
4. יחזקאל ג: נדרש לאכול מגילה כתובה, וכך הפנים את הנבואה. מרגיש שהטעם מתוק למרות שהתוכן קשה.

נבואת המראות (יא-טז)

המראה הראשון. תפקיד: זמן הפורענות:

ה' שואל: מה אתה רואה, והנביא צריך לזהות, הצלחתו מחזקת אותו שהוא מתאים לתפקיד. רד"ק (יא): ראה מקל בלי עלים ובלי פרחים, והצליח בנבואה לזהות שמדובר בעץ שקד.

מה משמעות השקד?

1. רש"י (יא): עץ השקד **ממהר** לפרוח ראשון, כך ה' **ימהר** לעשות את דבריו.
2. שד"ל (יא): המילה "שקד" היא לא רק שם של עץ, אלא מלשון **שקדן**, ה' ישקוד ולא יתרושל לקיים את דבריו.

"לשון נופל על לשון": שתי מילים דומות בהגיה או בכתיבה עם משמעות שונה.

המראה השני. תפקיד: מקור הפורענות:

1. רד"ק (יג): סיר נפוח = רותח ומעלה עשן. פני הסיר לצד צפון, לרמוז שהמרתחים יבואו משם. רבי מנחם בן שמעון (יג): הסיר = ישראל. האש = נבוכדנצר מלך בבל שילכוד וישרוף באש.
2. פירוש מהעת החדשה: סירה = צמח יבש שמשמש חומר בעירה.

סיום הנבואה: ה' חוזר על תפקיד הנביא, וכותב דמויים כמו: עיר מבצר, עמוד ברזל שמעידים על הקושי שיהיה לירמיהו מול העם. הבטחה של ה' שיגן עליו – מצד אחד מרגיעה ומצד שני מפחידה.

ירמיהו פרקים ז, כו

פרק ז: ירמיהו בפתח המקדש, יוצא נגד התפיסה שלא ייחרב. תוספת פרק כו: תגובת השומעים.

מבנה הפרק:

א-ב: הציווי לעמוד בשער המקדש. ג-יא: הנבואה על המקדש. יב-טו: תקדים החרבת שילה וגלות עשרת השבטים.

הנבואה על היכל ה' (א-טו)

בדרך כלל ה' לא אומר לנביאים איפה לומר את הנבואה, אבל כאן ה' אומר לירמיהו לעמוד בפתח המקדש. סיבה: הנבואה עוסקת בחורבן המקדש, ולכן צריך לעמוד ולהגיד לעולים למקדש שהמעשים שלהם לא רצויים והמקדש לא בטוח ימשיך להתקיים.

פסוקים ג-יא בנויים בצורה של "פרט וכלל":

1. פסוק ג – כלל: קריאה לעשות טוב. פסוקים ה-ו פרט: פירוט מעשים רעים ומעשים טובים.
2. פסוק ג – כלל: הבטחת ה' לשכון במקום הזה. פסוק ז – פרט: הרחבה על ההבטחה.
3. פסוק ד – כלל: תפיסה המוטעית של העם. פסוקים ח-י – פרט: הרחבה, ופירוט מעשים רעים.

טענת הנביא כלפי העם

שד"ל (ג): יש תפיסה מוטעית שאמרו נביאי השקר, שבגלל שהמקדש הוא בית ה' הוא לא ייחרב, למרות שיחטאו.

מדוע חוזרים על הביטוי היכל ה' שלוש פעמים?

רד"ק: א. כנגד חלקי המקדש: אולם, היכל ודביר. ב. לחיזוק העניין.

רש"י: כנגד שלושת הרגלים שחוגגים לפני ה'.

המעשים הנדרשים מהעם (ה-ז): לעשות משפט, לא לעשוק, לא לרצוח, לא לעבוד ע"ז. ירמיהו מדגיש את המצוות **שבין אדם לחברו**: 1. מקדים אותם. 2. שלוש בין אדם לחברו נגד אחד בין אדם למקום.

המעשים שאסור לעשות (ח-יא): גניבה, רצח, ניאוף, שבועת שקר, ע"ז. בשונה מעשרת הדברות, ירמיהו מקדים את המצוות שבין אדם לחברו. המטרה: לתקן את התפיסה השגויה שהעיקר זה מצוות שבין אדם למקום ולא בין אדם לחברו.

תפיסה שגויה נוספת, שאפשר לחטוא ולא יקרה כלום למקדש כי הוא בית ה'. ירמיהו אומר שהמקדש נהיה "מערת פריצים" – מקום מסתור לפושעים.

ירמיהו מחזק את טענותיו על ידי הזכרת תקדים שילה שרואים שה' יכול להחריב את ביתו, וכן את תקדים עשרת השבטים שגלו.

נבואת ירמיהו (כו, א-ו):

בפרק כו (ולא בפרק ז) נכתבו גם האירועים שקרו אחרי הנבואה. סיבה: בפרקים כו-כט יש סיפורים על הנביא.

מבנה הנבואה (פרק כו):

א-ו: נבואת ירמיהו. טז-יט: התגובות למשפט.

ז-יא: התגובה לנבואה – משפט. כ-כג: מעשה אוריהו בן שמעיהו.

יב-טו: טענות ירמיהו על ההאשמה. כד: הצלת ירמיהו.

תפיסתו של ירמיהו

תגובת העם (ז-ח): רוצים להרוג אותו.

הסברים מדוע דבריו עוררו התנגדות:

1. נמצא בשער בית ה', כשכולם מרוצים מעבודת ה' שלהם הוא מודיע שהמקדש ייחרב.
2. יוצא נגד התפיסות המקובלות, וזה גורם לחשוב שהוא נביא שקר.
3. הכהנים והנביאים כועסים כי הם הנפגעים הישירים מהנבואה הזו.

האישום נגד ירמיהו

מצודת דוד (ח): דנו אותו למוות כי **חשדו שהוא נביא שקר** (כתוב בספר דברים שנביא שקר מת).

הוכחות שזה האישום נגד ירמיהו:

1. המאשימים אומרים: "מדוע נבאת בשם ה'".
2. ירמיהו מדגיש: "ה' שלחני".
3. השופטים פוסקים: "בשם ה' אלוקינו דיבר".

בהתחלה הכהנים, הנביאים וכל העם רצו להרוג את ירמיהו. אחר כך, הגיעו שרי יהודה וקיימו משפט מסודר (שבסופו ירמיהו יוצא זכאי).

מלבי"ם: השרים עשו משפט ובדקו אם חייב מיתה על פי דין, כי לא מכובד לשרים להרוג בלי סיבה.

דברי ההתגוננות של ירמיהו (יב-יד)

1. אני לא נביא שקר, אלא דיברתי בשם ה'.
2. המצב עדין **הפיך**, ואם יחזרו בתשובה ה' יסלח להם.
3. ירמיהו מכיר בכוח העם והשרים לשפוט אותו, אבל מזהיר שהורגים חף מפשע.

אולי השופטים חשבו שירמיהו יתחרט על הדברים הקשים, אבל ירמיהו ממשיך באומץ, ומצליח.

פסק הדין (פסוק טז)

ירמיהו יוצא זכאי במשפט, אז מדוע הזקנים מזכירים תקדים היסטורי על מיכה המורשתית?

מלבי"ם: למרות שיצא זכאי, עדין העם רצה להרוג אותו כי חשבו שעל ידי זה לא תתקיים הנבואה, ולכן הזקנים רצו להרגיע את העם.

התקדים על מיכה המורשתית והצלת ירמיהו

זה מקרה נדיר בתנ"ך **שמצוטטים במדויק נבואה של נביא שהיה לפניו** (ספר מיכה).

מיכה המורשתית גם ניבא על חורבן ירושלים והמקדש. הזקנים מספרים שלא רק שהמלך ועם לא הרגו אותו, אלא חזרו בתשובה, ובכך ירושלים והמקדש ניצלו.

לומדים מתקדים מיכה כיצד יש להגיב על נבואת ירמיהו:

1. מלך צדיק שומע לקול הנביא.
2. מלך צדיק יכול להחזיר את העם בתשובה.
3. נבואת פורענות יכולה להתבטל.

הסיפור על אוריהו בן שמעיהו

מהר"י קרא: זה לא חלק מדברי הזקנים, אלא סיפור שקרה באותו זמן של ירמיהו. את אוריהו הרגו בחרב, וגם את ירמיהו רצו להרוג אבל אחיקם בן שפן הציל אותו.

על ידי הצלת ירמיהו **מתקיימת הבטחת ה'** בפרק א': "איתך אני להצילך".

ירמיהו פרק כז

ירמיהו מנבא את נבואתו נגד כל נביאי השקר שתמכו ביציאה למרד נגד בבל.

מבנה הפרק:

- א-ג: הציווי לעשות מוסרות על הצוואר, ולשלוח לעמים השכנים.
ד-יא: הנבואה לעמים.
יב-טו: הנבואה לצדקיה
טז-כב: הנבואה לכהנים ולעם.

הרקע המדיני לנבואה

ירמיהו פונה אל כל מלכי האומות שמסביב לארץ ישראל: למרות שנבוכדנצר מלך בבל עסוק במרידה פנימית בממלכתו, לא כדאי למרוד בו. שליחים של כל העמים האלו מגיעים לירושלים כדי לשכנע את צדקיהו להצטרף למרד. צדקיהו התלבט בין נביאי השקר שאמרו למרוד, לירמיהו שאמר לא למרוד.

המוסרות

רד"ק (כז, ב): רצועות שקושרים בהם את העול על הצוואר של הבהמה.

רבי מנחם בן שמעון: מוסרות = רצועות. מוטות = העצים שקושרים בהם. לשים אותם על הצוואר, לרמוז שגם שאר העמים צריכים להשתעבד.

מדוע הגיעו השליחים של המלכים לירושלים?

רד"ק (כז, א): מלכי הגויים שלחו לצדקיהו בקשה שיסכים למרוד, אבל הוא מסרב.

מקרים נוספים שירמיהו השתמש במעשה סמלי:

1. ירמיהו כג: טומן בגד של פשתן בנזיק סלע.
2. ירמיהו יט: קונה בקבוק ושובר אותו.
3. ירמיהו מג: ירמיהו טומן אבנים גדולות במצרים.

מדוע נדרש ירמיהו להשתמש באמצעי דרמטי?

- א. לשכנע בדילמה קשה.
ב. לשכנע מול נביאי שקר רבים.

הנבואה למלכי העמים, לצדקיהו, לכהנים ולעם

הנבואה פונה לשלושה נמענים:

1. מלכי העמים: ד-יא.
2. צדקיהו המלך: יב-טו.
3. עם ישראל: טז-כא.

תוספות בדבריו של ירמיהו לעמים:

1. פותח במילים "כה אמר ה' צבאו-ת אלוקי ישראל" כדי להדגיש שזו **נבואה שקיבל מה'**. בפניות לאחרים שאין צורך כי הם מכירים את ירמיהו שמדבר בשם ה'.
2. פותח ברקע לנבואה שיש בו כמה תובנות חשובות:
 - א. ה' אדון כל הארץ, וזכותו לתת למי שרוצה.
 - ב. נבוכדנצר מלך בבל הוא **עבד ה'** וקיבל רשות לשעבד את כל העמים.
 - ג. טווח זמן של שלטון בבל (שלושה דורות 70 שנה).
3. רשימה ארוכה של יועצים עליהם מסתמכים העמים השונים (בפניות לאחרים מוזכרים רק נביאי השקר).
4. הבטחה שמי שישתעבד לנבוכדנצר יזכה להישאר על אדמתו, אבל ביחס לישראל מכיוון שכבר נגזרה הגלות, אין הבטחה כזו (ההבטחה לצדקיהו שאם ישתעבדו יוכלו לפחות לחיות ולמנוע חורבן מוחלט של ירושלים).

הנבואה על כלי המקדש

ירמיהו פונה אל העם שרוצים לשמוע לנביאי השקר שטוענים שצריך למרוד במלך בבל וכלי המקדש יחזרו, ובאופן אירוני ובלעג ירמיהו מעלה הצעה: אולי נביאי השקר יראו אץ כוחם וידאגו לכך שלפחות יתר כלי המקדש לא ילכו לגלות!?

ירמיהו אומר לעם שבניגוד למה שאמרו נביאי השקר, גם כלי המקדש הנותרים יגלו לבבל וישארו שם עד שה' יחליט לגאול. זה גורם לעם להבין שגזירת הגלות היא סופית ואי אפשר לשנות. (שומעים מכאן גם דבר טוב שהכלים עתידיים לחזור וכמו שנלמד בספר עזרא בהצהרת כורש).

ירמיהו פרק כח

יש עימות בין ירמיהו שמנבא להיכנע למלך בבל, לבין חנניה בן עזור שאומר נבואת נחמה שהשעבוד של מלך בבל יפסיק בעוד שנתיים.

מבנה הפרק:

נבואת חנניה בן עזור: א-ד.	דבר ה' לירמיהו: יב-יד.
תגובת ירמיהו: ה-ט.	דברי ירמיהו לחנניה: טו-טז.
שבירת המוטה: י-יא.	מות חנניה: יז.

נבואת חנניה בן עזור

מילה מנחה בפרק: שורש נב"א. סיבה: השאלה בפרק היא מי הנביא האמיתי. יש בפרק שני סבבים של עימות בין ירמיהו לחנניה, ובסוף הכרעה.

מדוע קשה לזהות שחנניה נביא שקר?

1. סגנון הפתיחה: פותח דבריו כמו נביאי אמת: "כה אמר ה'".
2. המשך של ירמיהו: מתייחס לנבואת ירמיהו ולמעשה הסמלי שלו "שברתי את עול מלך בבל" וכך נבואתו נראית כמו **המשך דברי ירמיהו**.
3. לא חולק על ירמיהו: בניגוד לנביאי השקר שתמכו במרד עכשיו, הוא לא קורא למרוד, אלא טוען שבבל תיפול בעוד שנתיים. בעצם הוא **לא חולק** על ירמיהו שיש להיכנע כרגע.
4. הבדל רק במספר: חנניה- שנתיים, ירמיהו- שבעים, נראה שאולי נבואתו היא המעודכנת.
5. תגובת ירמיהו: אומר אמן, נראה כאילו מסכים שדבריו אמת.

מה עושה את הנאום של חנניה ברור ומשכנע?

1. פותח בהצהרה דרמטית ומשמחת: "שברתי את עול מלך בבל".
2. מציג את נפילתו של מלך בבל כאילו כבר קרה "שברתי" (לשון עבר).
3. פותח ומסיים באותו מסר שאשבור את עול מלך בבל.
4. נוקב בזמן מדויק לנבואה (שנתיים) זה יוצר אמינות.
5. מזכיר פעמיים שהכלים והגולים ישובו וזה משמח.
6. מזכיר שהמלך יכניה יחזור מהגלות וזה משמח את העם המתגעגע.

תגובת ירמיהו

בשונה מפרק כז שירמיהו תקף את נביאי השקר, בפרק כח ירמיהו מגיב "אמן". שלושה פירושים לתגובתו:

1. ר"י קרא: תפילה ותקווה שהנבואה תתגשם.

2. מלבי"ם: לעג לדבריו.

3. עמוס חכם: ירמיהו חושב שאולי הנבואה של חנניה נכונה.

האבחנה בין נביא שקר לנביא אמת

ספר דברים (יח, כ-כב): המבחן לדעת אם נביא אמת הוא בהתגשמות דבריו (לפי זה, יש בעיה במקרה שמנבא לטווח ארוך).

ירמיהו בפסוק ט מצטט את דברי התורה אבל הפוך.

רש"י (כח, ז): ירמיהו אומר שבגלל שהוא ניבא פורענות, אם לא יתקיימו דבריו הוא לא נביא שקר כי אולי ה' סלח, אבל חנניה שניבא שלום ונחמה אם לא יתקיימו דבריו הוא נביא שקר.

לפי רש"י = מבחן התגשמות הנבואה רק בנבואת נחמה, כי נבואת פורענות יכולה להתבטל.

רמב"ם (יסודי תורה ז, ד): כמו רש"י, שהמבחן של הנביא הוא בנבואה טובה, וזה מה שאמר ירמיהו לחנניה.

טענת ירמיהו (ז-ט): הרבה נביאים ניבאו רעות לעם ישראל ולא תמיד התקיימו הדברים שלהם כי ה' סלח, ולכן גם הנבואה הרעה שלו לא בטוח תתקיים, אבל נבואה טובה כמו של חנניה חייבת להתקיים, וזה יוכיח אם הוא נביא אמת.

דבר ה' לירמיהו (יב-טו)

ה' אומר לירמיהו במפורש שחנניה נביא שקר, וגם גורם לירמיהו לחזור אל חנניה ולהתעמת איתו.

דבריו הקשים של ירמיהו הם מענה ישיר למה שאמר חנניה:

1. פותח דבריו באותם מילים שהשתמש חנניה: "כה אמר ה'".
2. מול שבירת מוטת העץ בידי חנניה, הוא אומר באופן אירוני שיוחלפו במוטות ברזל.
3. מול הבשורה "שברתי את עול מלך בבל", אומר "עול ברזל נתתי על צוואר הגויים".
4. מול הבשורה "עוד שנתיים" ישובו כולם, אומר שהוא נביא שקר ולכן "השנה אתה מת".

ה' מכריע את העימות: 1. מבחינת תוכן 2. מבחינת גורלו האישי (חנניה אכן מת באותה שנה).

ירמיהו פרק לא

ההפטרה של יום ב' של ראש השנה.

מבנה היחידה

ה' אוהב את ישראל וגואלם: א-ה.
ה' מקבץ גלויות: ו-ח.
מהפך רגשי לטובה: ט-יג.
בכי ותקווה: יד-טז.
קבלת תשובת אפרים: יז-יט.

מאפיינים בולטים:

1. מילים רבות מבטאות רגשות עזים.
 2. ביטויים רבים המדגישים שזה דבר ה'.
 3. חזרה על כל מיני ביטויים אחרים, כמו: עוד, על, זכר, רחם.
- *"נוצרים" בפסוק ה' זה לא בני הדת הנוצרית, אלא צדיקים שומרי תורה (נוצרים=שומרים).

קיבוץ הגלויות (פסוקים א-יג)

רמזים שמדובר על גולי מלכות ישראל ולא גולי מלכות יהודה:

1. מקומות השייכים למלכות ישראל: הרי שומרון, הר אפרים, רמה.
2. שמות הקשורים לשבטי מלכות ישראל: אפרים, רחל מבכה על בניה.
3. שימוש רב במילה "ישראל".

הפרקים משלימים זה את זה: פרק לא- גאולת מלכות ישראל. פרק לב- גאולת מלכות יהודה.

אחדות: בפרק לא כתוב שהאזורים של מלכות ישראל ישוקמו, אבל לא כתוב שתקום מלכות ישראל מחדש כמלכות נפרדת מיהודה, מכאן מוכח שיהיה אחדות. האחדות מתבטאת בפסוק ה שכתוב ששומרי הפירות בהר אפרים (מלכות ישראל) יעלו ביכורים לירושלים (מלכות יהודה).

מדוע חשוב לפני חורבן מלכות יהודה, לתאר את השיבה של מלכות ישראל?

ההבטחה על גאולת מלכות ישראל שגלו 140 שנה קודם לכן, תחזק את האמונה של תושבי מלכות יהודה שעומדים לצאת לגלות, שגם הם יחזרו.

אהבת ה' לישראל וגאולתם (פסוקים א-ה)

רד"ק (ב): דו-שיח בין עם ישראל לה': ה' אומר שהוא אוהב את ישראל "מצא חן במדבר", וישראל עונים שזה היה בעבר הרחוק ולא עכשיו "מרחוק ה' נראה לי". ה' עונה שזה אהבה תמידית "אהבת עולם אהבתיך".

ביטויים נוספים של אהבה: אב, בכורי, רועה, רחם ארחמנו.

"נטעו נוטעים וחללו" – חילול הכרם קורה בשנה הרביעית לנטיעה ("נטע רבעי"). בשנה זו הפירות קדושים ומי שלא רוצה לאכלם בירושלים צריך לחלל (להעביר) את הקדושה שלהם על דבר אחר.

ה' מקבץ גלויות והמהפך הרגשי (ו-יג)

הנביא מתאר שפע כלכלי שיהיה בארץ, **ובזכות זה** לא יהיו יותר עצובים ואבלים ("לא יוסיפו לדאבה עוד"). *זה המקור לפסוק שאומרים בניחום אבלים). השפע כולל גם את חידוש העבודה בבית המקדש ("ורותי נפש הכהנים דשן").

הקריאה לגויים

בפסוקים ו, ט מבשרים לגויים את גאולת ישראל. סיבה: גאולת ישראל היא חלק מתיקון העולם. "מזרה ישראל יקבצנו": הגויים צריכים לדעת שמי שזרה ופיזר את ישראל בגלות הוא ה' ולא הם, וה' הוא גם זה שיקבץ אותם בחזרה.

בכי ותקווה וקבלת תשובת אפרים (פסוקים יד-ט)

מי בכה ברמה?

1. רש"י: גולי מלכות יהודה שעברו דרך העיר רמה בדרך לבבל.
2. רמב"ן: רחל אמנו.

על מה בוכה רחל אמנו?

1. על בני יוסף שגלו מהארץ במלכו ישראל.
2. על בני בנימין ויהודה שעברו דרך רמה בדרכם לבבל.

מה הפעולה שעשתה רחל שבזכותה ישובו הבנים?

1. שד"ל: **הבכי** על בניה.
2. רש"י על פי מדרש אגדה: **הויתור** של רחל לאחותה לאה שמסרה לה את הסימנים.

קבלת תשובת אפרים (פסוקים יז-יט)

שד"ל: הקשר בין הפסוקים – לאחר שהבטיח ה' לרחל "ושבו בנים לגבולם", הנביא מתייחס לבן של רחל (אפרים בן יוסף בן רחל).

בגלל שדברי ה' ודברי אפרים הם בגוף ראשון זה נראה כמו דו-שיח.

אפרים מבקש מה' ששייב אותו: "השיבני ואשובה". ה' עונה לאפרים שירחם עליו: "רחם ארחמנו".

מדוע ה' מקבל את בקשת אפרים?

1. פשט: אהבה ("הבן יקיר לי אפרים").
2. רבי יוסף קרא: חזרה בתשובה ("הבן יקיר לי אפרים"? צריך לקרוא כשאלה רטורית. אפרים בכלל לא בן יקיר אלא מורד, אבל בגלל שהוא מתחרט ארחם עליו).

שלוש סיבות לגאולה:

1. אהבת ה' ומידת הרחמים.
2. רחל אימנו (הבכי או מעשיה הטובים).
3. חזרה בתשובה.

ירמיהו פרק לב – קניית השדה

ה' מבקש מירמיהו לקנות שדה בעיר ענתות שנמצאת כבר תחת כיבוש בבל. ירמיהו מתפלא ושואל את ה' בתפילה על כך. ה' עונה לו שזה מסמל את הנחמה אחרי הגלות.

מבנה הפרק

הרקע לנבואה: א-ה. תפילת ירמיהו: טז-כה.
קניין השדה: ו-טו. תשובת ה': כו-מג.

הרקע לסיפור

יש מצור על ירושלים, וזה סימן שענתות שנמצאת מצפון לירושלים כבר נכבשה ע"י הבבלים. ירמיהו נמצא בבית כלא בבית המלך בגלל נבואות החורבן שאמר.

קניין השדה

ירמיהו מקבל נבואה שחנמאל בן דודו עומד לבקש ממנו לקנות את השדה שלו. הנימוק של חנמאל: "לך משפט הירושה ולך הגאולה".

פירוש: התורה מצוה בחומש ויקרא שבמקרה שאדם מכר את שדה האחוזה שלו (שדה שירש) עקב עוני, בני המשפחה חייבים לגאול את השדה ולהחזיר אותה למשפחה.

מהר"י קרא (ז-ח): משפט הירושה – אם הייתי מת בלי בנים אתה הייתה יורש אותי. הגאולה – אם הייתי מוכר את השדה למישהו אחר, אתה הייתה צריך לגאול אותו מיד הקונה.

מהר"י קרא

"וואדע כי דבר ה' הוא": ירמיהו אומר שלא רצה לקנות את השדה, אבל בגלל שה' ציווה היה חייב.

קניין השדה (ט-יב)

הפסוקים מתארים איך עשו מכירה בתנ"ך. שני עותקים לשטר: 1. "החתום": נגלל, נקשר בחוטים, ונחתם בחותם שלא ניתן לפתוח ולקרוא, אלא אם כן שברו את החותמת. פותחים אותו רק כשיש ספק בקניין. 2. "גלוי": נשאר פתוח, שימש לעיון במקרה הצורך. העדים חותמים על שני העותקים!

כתוב שמעשה הקניין הזה נעשה לעיני העדים וכולם. סיבה: להדגיש שהקניין אינו פעולה פרטית, אלא מעשה סמלי-ציבורי שצריך לפרסם לכולם.

מדוע ברוך נריה צריך לשים את השטרות בתוך חרס? רד"ק (יד): "למען יעמדו ימים רבים": צריך לשמור את השטרות כדי שכאשר יחזרו מהגולה ותתקיים גם הנבואה "עוד יקנו בתים", תהיה הוכחה לכך שירמיהו התנבא על הנחמה עוד לפני החורבן.

תפילת ירמיהו (פסוקים טז-כה): לאחר שירמיהו קיים רצון ה' וקנה את השדה, פונה אל ה' בתמיחה על קניית שדה במקום שנכבש.

קושיה על שאלת ירמיהו: הרי בפסוק טו ירמיהו עצמו מסביר לברוך מדוע צריך לקנות את השדה (מסמל נחמה שעוד יחזרו ויקנו שדות בארץ).

שלוש תשובות:

1. בעל עקידת יצחק: "אין מוקדם ומאוחר בתורה". תפילת ירמיהו קדמה לתשובה שאמר לברוך. הוכחה: פסוק טו במסורה נחשב כפרשיה בפני עצמה.
2. רד"ק: מטרת התפילה הייתה לברר אם ה' שינה את התוכנית, כי ירמיהו חשב שבגלל שה' אמר לקנות את השדה, הוא שינה את התוכנית ולא תהיה פורענות.
3. דעת מקרא: מטרת התפילה הייתה הבהרה נוספת לציווי לקנות את השדה. ירמיהו הבין את המשמעות, אבל רצה הסבר כיצד ייתכן שארץ חרבה תיבנה מחדש, ועוד על ידי בניה שהתפזרו לכל כיוון.

שבח ה' בתפילת ירמיהו:

גבורת ה': יז-כב. העונש: כג-כד.

כפיות הטובה של ישראל: כג. תמיחת ירמיהו: כה.

מדוע מאריך ירמיהו בתיאור גדולת ה'?

מהר"י קרא: התנצלות של ירמיהו על השאלה שהוא הולך לשאול על קניית השדה (מדגיש את גדולת ה' ואין לאדם זכות להרהר על החלטתו).

תשובת ה' לירמיהו (כו-מד)

ירמיהו אמר לה': "לא יפלא ממך דבר". ה' עונה באותו לשון: "הממני יפלא כל דבר"!

לאחר שהזכיר את חטאי ישראל, יש נבואת נחמה (לו-מד):

1. כולם יהיו יראי ה' וילכו בדרך ה' (לט-מ).
2. הברית עם ה' לא תבטל לעולם (מ).
3. נטיעת ישראל בארץ תהיה לתמיד (מא).

פסוק מב – ה' מבטיח שכמו שהביא את הרעה, הוא יביא אחר כך גם את הטובה.

רעיון דומה: ילקוט שמעוני: רבי עקיבא הלך עם עוד חכמים לירושלים וראו שועל יוצא מקודש הקודשים החרב. החכמים בכו ורבי עקיבא צחק. רבי עקיבא הסביר שהוא צוחק כי הוא יודע שכמו שהתקיימה נבואת הפורענות, בסוף תתקיים גם נבואת הנחמה.

המשמעות של קניית השדה: בעתיד יחזרו לקנות שדות בארץ ישראל והיא לא תהיה שממה.

ירמיהו פרק לו – המגילה

ה' מצוה את ירמיהו לכתוב את כל הנבואות שאמר במשך 23 שנים על מגילה. ירמיהו מכתוב לברוך בן נריה וברוך קורא אותה לעם, אחר כך לשרים, ובסוף המגילה נקראת גם בפני המלך יהויקים. המלך קורע את המגילה ושורף. ה' מצוה את ירמיהו לכתוב עוד פעם.

מבנה הפרק

- כתיבת המגילה: א-ח. שריפת המגילה: כ-כו.
קריאת המגילה: ט-יט. הנבואה על המלך: כז-לב.

כתיבת המגילה

שנת כתיבת המגילה: "בשנה הרביעית ליהויקים". דברים שקרו בשנה זו: נבוכדנצר עלה לשלטון (פרק כה), קרב כרכמיש שבו בבל הופכת לאימפריה (פרק מו).

מדוע דווקא עכשיו נכתבה? זו שנה של שינויים בינלאומיים והמלך והעם צריכים להחליט אם לקבל את נבואת ירמיהו לכן ירמיהו כותב את כל הנבואות שלו כדי להוכיח אחר כך שניסה להציל את העם.

תשובות נוספות:

1. ה' מצפה שאולי כתיבת הנבואה תעורר את העם לתשובה.
2. בגלל שאסרו על ירמיהו לבוא לבית ה' זו הדרך היחידה להעביר מסר נבואי.
3. בגלל שחושבים שירמיהו נביא שקר, הוא רוצה להוכיח להם שהיה נביא אמת.

קריאת המגילה

עבר זמן רב בין הציווי לקרוא את המגילה לקריאה בפועל. סיבה: ברוך בן נריה חיכה להזדמנות המתאימה, עד שהגיע יום של צום והתאפסות בירושלים.

רש"י (ט): גזרו צום כי פחדו מנבוכדנצר.

1. ברוך בן נריה קורא לעם בבית ה'.
2. מכיהו מספר לשרים על המגילה.
3. השרים מבקשים שברוך יקרא להם.
4. השרים מפחדים מהנבואה ומספרים למלך על המגילה.
5. יהודי בן נתניהו קורא למלך והשרים בחצר המלך.
6. המלך לא פוחד, קורע את המגילה ושורף אותה.

שד"ל (יח): השרים מבררים עם ברוך אם באמת זו נבואת ירמיהו. ברוך אומר שמייד הוא כתב את מה שירמיהו אמר ולא חיכה.

השרים אומרים לברוך וירמיהו להתחבאות.

סיבה שהשרים דאגו להם: חששו שהמלך יחשוב שאם נהרוג את הנביא לא תתקיים הנבואה שלו.

שריפת המגילה

מדוע הפסוקים מתאר את המלך יהויקים בבית החורף והאח דולקת? תשובה: גם בפרק כב ירמיהו מוכיח את יהויקים בנה בית גדול מידי. מכאן נראה שהוא מלך נהנתן שמרוב תאוות אין לו פנאי לשמוע את נבואת ירמיהו.

ר"י קרא (כג): מגילה היא כמו ספר תורה. בכל יריעה שלושה או ארבעה עמודים ("דלתות"), ומחברים בין יריעות על ידי תפירה. כשהמלך סיים לקרוא יריעה, קרע במקום התפר ושרף.

המלך יהויקים מנסה "למחוק את הנבואה" בכך שרוצה להרוג את ירמיהו ולשרוף את המגילה. ה' מגן על הנבואה: 1. מסתיר את ירמיהו וברוך. 2. מצוה את ירמיהו לכתוב מחדש.

ספר יחזקאל

פרקים לו-לז כוללים ארבע נבואות על הגאולה.

שלושה נביאים מרכזיים בתקופות קשות:

1. ישעיהו בימי חזקיהו המלך נגד סנחריב מלך אשור.
2. ירמיהו בימי מלכי יהודה האחרונים בימי החורבן.
3. יחזקאל בימי הגולים לבבל מתנבא על החורבן והגאולה.

יחזקאל: כהן שגלה מירושלים בגלות יהויכין ("החרש והמסגר") שהיא 11 שנה לפני החורבן, והוא מתנבא לגולים בבבל.

נבואה ראשונה: נבואת הגאולה על הרי ישראל (לו, א-טו)

הקשר הנבואה: בפרק ו נבואה על חורבן הרי ישראל, בפרק לו נבואה על חורבן הרי שעייר (אדום), בפרק לו נבואה על גאולה של הרי ישראל.

מבנה הנבואה

פנייה אל הרי ישראל בעקבות מצבם: א-ז. הבטחה להרי ישראל שלא יהיו חרפה: יג-טו. הבטחה להרי ישראל שישראל ישובו: ח-יב.

מדוע פונים אל הרי ישראל?

הרי ישראל מסמלים את ארץ ישראל, שהם מצב חורבן בדיוק כמו עם ישראל.

כינויי גנאי של הגויים לארץ ישראל

1. "מורשה" (פסוק ג): הגויים חושבים שמעכשיו הארץ שייכת להם. אבל הם לא רוצים להפריח אותה אלא להחזיק אותה ולשמוח שהיא שוממה.
2. "אוכלת אדם" (פסוק יג): הגויים חושבים שהארץ היא אוכלת אדם, בגלל החורבן והמוות שקרו כמה פעמים בארץ.

רש"י (יג): הארץ הזו כל הזמן הרגה את יושביה: א. התושבים האמוריים (כנענים) נהרגו בכיבוש הארץ על ידי ישראל. ב. היהודים בממלכת יהודה נהרגו בחורבן בית ראשון על ידי הבבלים.

הגויים לא מבינים שיש שכינה בארץ, ולכן אם לא מתנהגים בצורה טובה ה' מעניש אותם (כמו שיטת הרמב"ן על הארץ טובה שתלוי במעשים שלנו).

תפיסת הצדק והגמול

מילים שמדגישות את עשיית הצדק והסיבה לשינוי: "יען", "לכן".

הרב יגאל אריאל: המילה "יען" מבטאת שכר ועונש מידה כנגד מידה: 1. חטא ישראל גרם לייסורים שעשו לו השונאים. 2. המאמץ של הגויים לרשת את ישראל גורם שה' נוקם בהם, ומחזיר את ישראל. היחס הרע של הגויים לישראל הוא הסיבה לגאולה!

ההבטחה על הרי ישראל (ח-יב)

פסוק ח "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו.." הוא סימן מובהק שמגיעה הגאולה.

מסכת סנהדרין: אין סימן לקץ (לגאולה) יותר מוכח מזה שארץ ישראל מביאה פירות רבים.

נבואת התחיה : חזון העצמות היבשות (לו, א-יד)

מבנה הנבואה

סקירת העצמות ודו שיח עם ה' : א-ג.

ציווי להתנבא על הרוח : ט.

ציווי להתנבא על העצמות : ד-ו.

קיום הנבואה על הרוח : י.

קיום הנבואה על העצמות : ז-ח.

פשר החזון : יא-יד.

גודל האסון של העצמות : 1. "רבות מאד". 2. "יבשות מאד".

ה' שואל : האם העצמות האלו יחיו?

תשובת יחזקאל : תשובה אמונית – ה' אתה זה שיודע.

האם חזון העצמות קרה באמת או שזה רק חזון נבואי?

מסכת סנהדרין : שלוש דעות :

1. חיו, אמרו שירה ומתו.

2. משל ולא באמת קרה.

3. חיו, עלו לארץ, הקימו משפחה. רבי יהודה מעיד – אני צאצא, ואלה תפילין שירשתי מהם.

פשר הנבואה – על פי הרקע

עם ישראל היו מיואשים בעקבות : היציאה לגלות, חורבן המקדש, מפלה במלחמות, ריבוי הרוגים ושבויים, ההיסטוריה שעשרת השבטים גלו מזמן ולא חזרו.

ישראל מתייאשים וחושבים שאין יותר ישראל והם צריכים להיות כמו הגויים. יחזקאל מזהיר אותם.

מסכת סנהדרין :

עשרה אנשים באו ליחזקאל והוא אמר להם לחזור בתשובה. ענו לו : כמו שעבד שמכר אותו האדון ואישה שגירש אותה בעלה אין להם קשר, כך כביכול ה' עזב את ישראל, ולכן אין טעם לחזור בתשובה. אמר ה' ליחזקאל : תגיד להם שידעתי שיאמרו כך, ולכן הקדמתי וקראתי לנבוכדנצר "עבדי", ואז גם אם הוא כבש את ישראל והם עבדו – "מה שקנה עבד, קנה רבו" ולכן הם שייכים לה'

משמעות "הרוח"

רד"ק : כתוב שתבוא רוח גם בפסוק ט וגם בפסוק יד. לומדים מכאן שיש שתי רוחות שונות שהם שני שינויים בגאולה : 1. רוח חיים – נותן חיים (היסטורי-קיומי) . 2. רוח השכל – מחשבה נכונה שלא יחטאו יותר (רוחני-אמוני).

חזון תחיית המתים בימינו

הרב יגאל אריאל : במהלך הגלות חשבו שחזון העצמות היבשות הוא משלל לקיבוץ גלויות, אבל אז קרתה השואה והבינו שהעצמות היבשות הם ממש מה שקרה שואה.

הרב יהודה שביב : אנחנו רואים בימינו את התגשמות החזון, והשיא יהיה רוחני "ונתתי רוחי בכם".

נבואת האחדות : מעשה העצים ופשרו (לו, טו-כח)

מבנה הנבואה

המעשה הסמלי : טו-יז.

ההבטחות בעקבות האיחוד : כד-כח.

פשר המעשה : כא-כג.

המעשה הסמלי ופשרו

מטרת המעשה : לעורר פליאה וסקרנות בעם ("הלא תגיד לנו מה אלה לך")

מסר : אחדות בעם כחלק מהגאולה (המילה "אחד" חוזרת 10 פעמים).

משמעות האחדות :

1. מלכות אחת (מהפך פוליטי).

2. עם אחד (מהפך לאומי).

3. רק ה' יהיה אלוקים שלהם (מהפך דתי).

מדוע האחדות תגרום לכך שלא יעבדו יותר עבודה זרה?
מהר"י קרא (כג): בגלל שיהיו ממלכה אחת, לא יצטרכו לעשות עגלי זהב כמו שהיה בימי רחבעם וירובעם, כי כולם יכלו לעלות לירושלים.

מה כולל האחדות (כד-כח):

1. שובה של מלכות בית דוד.
2. שמירת מצוות.
3. ישיבה בארץ.
4. בניין המקדש.

מילת המפתח: "לעולם" מדגישה את היציבות והנצחיות בדברים אלו.

ספר עזרא

עזרא (פרקים א-ב): הצהרת כורש והעליות בימיו

ספר עזרא פותח בהצהרת כורש שהיא הסכמה לעלות לארץ אחרי גלות של ממלכת יהודה במשך עשרות שנים בבבל ובמצרים. כורש היה המלך הראשון הגדול של פרס שהכניע את האימפריה הבבלית

סרגל אירועים									
אירוע	הצהרת כורש ועלית ששבצר	עלית זרובבל	הקמת המזבח	עיכובים בבניה	הקמת המקדש	עלית עזרא	עלית נחמיה	בנית החומה	האמנה
מנהיגים	שבצר	זרובבל		עזרא	נחמיה	עזרא	נחמיה	עזרא	נחמיה
נביאים	חגי וזכריה								
המלך הפרסי	כורש	כורש		דריוש	ארתחששתא				
פרקים	עזרא א	עזרא ב	עזרא ג	עזרא ד	עזרא ה-ו	עזרא ז	נחמיה א	נחמיה ב-ו	נחמיה ח-י

הנבואות המבשרות את שיבת ציון

1. ישעיהו: כורש יחריב את בבל ויבנה את המקדש (מד, כח). ה' מכנה את כורש משיח (מה, א).
 2. ירמיהו: ירמיהו שולח אגרת לגולים בבבל שישבו רק לאחר שבעים שנה (ירמיהו כט, י).
- בתחילת ספר עזרא, יש פנייה מפורשת לנבואת ירמיהו שמתגשמת בפועל: "לכלות דבר ה' מפי ירמיהו"

הצהרת כורש בתנ"ך

הצהרת כורש הוזכרה בשלושה מקומות:

1. סוף ספר דברי הימים: החלק הראשון של ההצהרה. המטרה לסיים את דברי הימים שהתחיל באדם הראשון בהתחלת ימי בית שני.
2. עזרא פרק א: ההצהרה במלואה.
3. עזרא פרק ו: ההצהרה במלואה, בנוסח ארמי (כי זה הנוסח של הממשל). דרויש מלך פרס מצוה להוציא מהארכיון את הצהרת כורש כדי לבדוק אם מותר לבנות את המקדש.

תוכן הצהרת כורש

- מי שלח את כורש: כורש אומר שה' נתן לו את הממלכות, והוא פקד עליו לבנות את המקדש.
- מה מאפשר כורש: לעלות לארץ, לבנות מקדש, לאסוף תרומות מהנשארים (מסמל משהו לגבי היחס בין יהודי הגולה ליהודי א"י), אוטונומיה דתית.
- מה לא מופיע בהצהרה: עצמאות מדינית.

הדמיון לימינו

הצהרת כורש שבעקבותיה החלה שיבת ציון בימי בית שני מזכירה את הצהרת בלפור בשיבת ציון המודרנית. בנוסף, רק חלק מהעם עלו, וזה גם מזכיר את שיבת ציון המודרנית.

העלייה ארצה בעקבות הצהרת כורש

שתי עליות מרכזיות :

1. פרק א: עליית **ששבצר** - העלאת כלי המקדש.
2. פרק ב: עליית **זרובבל** - עליית המוני בית ישראל.

מבנה פרק א:

הצהרת כורש : א-ד. העלאת כלי המקדש : ז-יא.

תגובת העם להצהרה : ה-ו.

מי עלה בפרק א: כתוב בפסוק ה' "ראשי האבות והכהנים והלויים" זה מוכיח שלא כל היהודים עלו. כמו כן, לא כתוב בפסוק אם זו עליה המונית או לא. היהודים שלא עלו – נתנו לעולים תרומות. איזה כלים עלו: ברשימת הכלים נראה שעלו רק כלים פשוטים, ולא הכלים המרכזיים: ארון, מנורה, שולחן, מזבח. מצד שני, ברור שגם העלאת חלק מהכלים עוררה התרגשות גדולה. הצהרות לעומת מעשים: מצד אחד הצהרות דרמטיות: "מכל עמו", "ראשי האבות", "כלי בית ה'", אבל מצד שני המעשים הם פחותים – חלק מהעם, כלים שוליים במקדש. זה מלמד על המורכבות של אותה תקופה – התגשמות נבואות ה' אבל רק באופן חלקי. מדוע הפסוקים עוסקים הרבה בכל המקדש: יש בזה התגשמות של נבואת ירמיהו שכלי המקדש יחזרו ויפסיק הביזיון שלהם במקדשי בבל, וכן בהצהרת כורש יש היתר לבנות את המקדש ולכן מובנת החשיבות של כלי המקדש.

מי העלה את הכלים: "ששבצר הנשיא ליהודה". פירוש אבן עזרא: כינוי לזרובבל שמזוכר בפרק ב.

פרק ב: עליית זרובבל ויהושע – עליית ההמונים

בפרק ב מתוארת רשימה ארוכה מאד של אלפי עולים שעלו לארץ (שבעים פסוקים!).

אותם עם בעיות בייחוס: מג-סג. כותרת: א.

ראשי העם ואנשים עם ייחוס: ב-כ. סיכום מספר העולים (42,360): סד.

אנשים מייחוסים לפי מקומות ביהודה ובנימין: עבדי העולים ורכושם: סה-סז.

כא-לד. כספי הנדבה לבניית המקדש: סח-סט.

כהנים ולוים (אין לאן לחזור כי הערים שלהם מפורזות): לו-מב. התיישבות העולים: ע.

החזרה לערים

כתוב שחזרו "איש לעירו", וזה מוכיח שהתגשמה נבואת ירמיהו (פרק לא): "שובי אל עירך אלה". עולים שידעו איפה גרו המשפחות שלהם לפני החורבן, חזרו אליהם.

ייחוסם של המנהיגים לבתי מלוכה וכהונה

1. זרובבל בן שאלתיאל: נינו של יהויכין מלך יהודה ומייחוס לדוד המלך (על פי ספר דברי הימים א, פרק ג). בהמשך הוא התמנה לפחה של יהודה (שליט).

2. יהושע בן יהוצדק: צאצא של אהרן הכהן (על פי ספר דברי הימים א, פרק ה).

הייחוס המכובד הגדיל את הציפיות שבימי כורש תהיה הגאולה השלמה (תהיה אכזבה בהמשך).

עזרא (פרקים ג-ד [פסוקים א-ה, כד]): עיכובים בבניית המקדש

בפרקים אלו מתוארים השלבים הראשונים של בניית המקדש. הבנייה התעכבה מספר פעמים.

פרק ג: בניית מזבח וייסוד המקדש

1. בניית המזבח: אפשרה הקרבת קורבנות מיד.

2. ייסוד ההיכל: הצבת אבן הפינה לקראת הקמתו של המקדש.

מבנה הפרק

בניית המזבח וחיידוש עבודת הקורבנות: א-ו. ההכנות לבניין ההיכל: ז-ט.

טקס ייסוד ההיכל : י-ג.

בניית המזבח וההכנות לבניית ההיכל (פסוקים א-ט)

מדוע הזדרזו לבנות את המזבח :

עבודת המקדש כוללת שני מקומות : 1. פנימי - בתוך ההיכל (מנורה, מזבח הקטורת ועוד). 2. חיצוני - מחוץ להיכל (עבודת הקורבנות על המזבח החיצון). שבי ציון בנו את המזבח כדי להקריב קורבנות כבר בתחילת חודש תשרי בשנה הראשונה. לומדים מכאן שניתן לבנות מזבח ולהקריב קורבנות גם בלי מקדש, ואכן בשיבת ציון המודרנית היו רבנים שרצו לבנות מזבח בהר הבית לפני בניית המקדש.

השותפים לבנייה : כהנים, לוויים, פועלי בניין צידון וצור. ראשי הבונים : זרובבל ויהושע הכהן הגדול, הלוויים ובראשם משפחות יהושע, קדמיאל ובני חנדד.

טקס ייסוד ההיכל : פסוקים י-יג

תגובת העם לייסוד המקדש : מצד אחד חגיגה, מצד שני רבים היו עצובים כי השוו למקדש הראשון. דומה לשיבת ציון המודרנית, שבהכרזת האו"ם בכ"ט בנובמבר חלק שמח וחלק בכו.

שירת העם בייסוד ההיכל = התגשמות נבואת ירמיהו (פרק לג) : ירמיהו התנבא שכאשר יחזרו מהשבי (1) יהיה "קול ששון וקול שמחה" (2) בבית המקדש (3), וכן כתוב בספר עזרא כמה פעמים שהחוזרים מהשבי לירושלים השמיעו קולות שמחה בבית המקדש.

פרק ד : התנכלויות לבניין המקדש

תושבי ארץ ישראל הנקראים "צרי יהודה" מתנכלים לבניית המקדש וגורמים לעצירתו.

מבנה היחידה

בקשת צרי יהודה ודחייתה : א-ג. תוצאה – הפסקת הבנייה (עד שנת שתיים

לדריוש מלך פרס) : ד.

ניסיונות התנכלות לבונים : ד-ה.

דחיית בקשתם של צרי יהודה (א-ג)

צרי יהודה ובנימין : אנשים שראו את עצמם שותפים לבניית המקדש, אבל הם לא חלק מעם ישראל אלא "צרים" = אויבים, ולכן היהודים רצו להיפרד מהם.

מדוע דחו את בקשתם?

1. רש"י : צרי יהודה הם גויים שהושיב סנחריב מלך אשור בארץ ישראל במקום היהודים. הם לא באמת רצו להשתתף בבנייה אלא זו הייתה "אמתלא" (תירוץ) לעכב את הבנייה.

הערה : הם עברו לפחות גיור חלקי, כמו שכתב בספר מלכים ב (פרק יז) שהאריות היו טורפים אותם עד שהביאו להם כהן יהודי שילמד אותם לשמור מצוות.

2. מלבי"ם : צרי יהודה היו **עובדים בשיתוף** – גם את ה' וגם עבודה זרה והם רצו שגם היהודים יעשו כמוהם. היהודים הדגישו להם "אלוקי ישראל" יש רק אלוקים אחד, והוא של ישראל.

*רש"י רואה במעשיהם אמתלא ואילו מלבי"ם סבור שבאת רצו להצטרף אבל זה לא היה אפשרי.

התנכלויות לבנייה והתוצאות : פסוקים ד-ה, כד

מלבי"ם : צרי יהודה פעלו בשלוש דרכים למנוע את הבנייה :

1. "מרפים את ידיהם" – מנסים לגרום להם להתעצל. 3. "סוברים עליהם יועצים" – סוברים יועצים איך להפר את העצה.

2. "מבהלים אותם" – הפחידו אותם.

תוצאה : כתוב בפסוק כד שנעצרה הבנייה עד שנת שתיים למלך דריוש.

חידוש בניית המקדש ותנוכתו – עזרא ה (א-ב), ו

חידוש בניית המקדש בימי דריוש מלך פרס וחנוכתו. הפסוקים כתובים בארמית.

חידוש הבנייה בימי דריוש

לאחר שהופסקה הבנייה קם מלך חדש וזה מעורר ציפיות וגם הנביאים חגי וזכריה מעודדים (פרק ה) :

האנשים שמובילים את חידוש הבנייה (פסוקים א-ב) :

1. נביאים : חגי וזכריה.
2. מנהיגים : זרובבל, יהושע בן יהוצדק הכהן

מציאת הכרזת כורש ואשרורה מחדש – פרק ו

חידוש הבנייה מפתיע את המושלים הפרסים ובראשם את תתני הפחה של עבר הירדן. תתני שולח איגרת שטנה לדריוש ומבקש להפסיק את הבנייה. דרויש מחפש ומוצא את האישור (הצהרת כורש) ומבטל את בקשת תתני, ואף מאשרר מחדש את האישור ותורם חומרי בנייה כדי לסייע.

מבנה הפרק

- מציאת הצהרת כורש בארכיון : א-ב. התוצאה חידוש הבנייה : יב-טו.
תוכן ההצהרה : ג-ה. חנוכת המקדש (גי אדר שנת שש למלך דרויש) : טו-יח.
ציווי דרויש לתתני : ו-יב.

תוכן האיגרת של דרויש

1. דרויש פועל לפי הצהרת כורש ומצוה לתת ליהודים הוצאות בנייה וקורבנות למקדש על חשבון המלך.
2. מי שלא יקיים את הצו יתלו אותו על עץ, ויהרסו את ביתו.
מהם שני הגורמים שבזכותם ישראל הקימו את המקדש (פסוק יד) :
1. נביאי ה' : חגי וזכריה.
2. מלכי פרס : כורש, דרויש, ארתחשטא.

קריאות העידוד בספר חגי (פרקים א-ב)

טענת העם : עדין לא הגיע הזמן לבנות את המקדש.
תשובת חגי : לא יכול להיות שכל אחד נמצא בבית שלו, ובית ה' חרב. בנוסף, המצב הכלכלי הקשה רומז לכם שעליכם להתעורר ולבנות את המקדש.
תגובת המנהיגים והעם : יראים מה', ומחדשים את בניית המקדש.
מדוע חשבו אנשי יהודה שלא הגיע הזמן לבנות את המקדש

1. רש"י, רד"ק : הם ידעו שעברו שבעים שנה והגיע הזמן, אבל בגלל כל הביטולים שנגרמו באשמת צרי יהודה, הם התייאשו. אך העם היו צריכים להבין את הרמז שה' שלח (המצב הכלכלי הקשה) ולחדש את בניית המקדש.
2. מלבי"ם : בגלל שהם ציפו שבגאולה האמיתית יהיו ניסים, כמו מלחמת גוג ומגוג, וגם הם חשבו שלפני הגאולה תהיה להם מנוחה מהאויבים כמו שהיה בתקופת שלמה המלך.

חנוכת המקדש – עזרא פרק ו

לאחר ארבע שנות בנייה, הבנייה הסתיימה בג' באדר.
נקודות על תיאור חנוכת המקדש :

1. התיאור הוא **קצר** לעומת חנוכת המקדש הראשון.
2. לא מוזכרים המנהיגים (זרובבל ויהושע) וזה רומז על החילוף שיהיה בהנהגה.
3. אין כמעט ביטויי שמחה (בשונה מסיום בניית החומה בימי נחמיה).
4. ביטוי לרצון לאחדות בעם – מקריבים 12 עיזים "למנין שבטי ישראל".
5. חסר גילוי של השראת שכינה במקדש.

עליית עזרא הסופר ופעולתו – פרק ז

מפרק ז מופיע מנהיג חדש – **עזרא**. וגם המלך הפרסי מתחלף ומעכשיו המלך הוא **ארתחשטא**.

מבנה הפרק :

תיאור של עזרא : א-ו.

הרישיון שנתן המלך לעזרא : יא-כו.

עליית עזרא : ז-י

תגובת עזרא : כז-כח.

דמותו של עזרא

אדם מיוחד – צאצא של אהרן הכהן.

"סופר מהיר בתורת משה": מומחה ומלומד בתורה.

חז"ל משווים אותו למשה רבנו ואומרים שהיה ראוי להוריד את התורה, אך משה הקדים אותו.

עליית עזרא

תאריכים סמליים : יוצא מבבל בחודש הראשון (חודש ניסן = חודש הגאולה) ומגיע לירושלים

בחודש החמישי (חודש אב = חודש החורבן).

הרישיון שקיבל עזרא

כדי לעלות לארץ היה צריך רישיון מהמלך.

מה מיוחד ברישיון שקיבל עזרא :

1. רשות לפקח על היהודים בארץ.
2. רשות להעביר כספי נדבה וכלים למקדש.
3. הגויים ייתנו מס עבור עבודת המקדש, ולא ייקחו מיסים ממשרתי המקדש.
4. רשות למנות מערכת משפטית (השופטת על פי דת האלוקים ודת המלך).

האווירה העולה מהרישיון : מצד אחד הישג גדול של עליית מנהיג יהודי עם אנשיו, איסוף כספים, חיזוק עבודת המקדש והכרה של המלך בחיים על פי התורה ("דתא די אלהך"), אך מצד שני רוח של גלות ושעבוד – מותר רק לפקח, מותר לגבות מס רק באופן מוגבל. תגובת עזרא : הכרת טובה לה'.

העולים עם עזרא : קבוצה קטנה של מנהיגים (בשונה מהעלייה ההמונית בפרק ב).

עיקר פעולותיו של עזרא : הפצת תורה, חיזוק עבודת ה', טיפול בבעיות רוחניות (נישואי תערובת).

עליית נחמיה : פרקים א-ב

עליית עזרא, ואחר כך עליית נחמיה מתרחשות בזמן שחלק מהחזון הגדול של הנביאים כבר התגשם – עשרות אלפים עלו לארץ ובית המקדש כבר נבנה. אך עדיין יש קשיים רבים איתם מתמודד נחמיה.

הקדמה לספר נחמיה

נחמיה היה מנהיג, ורואים בכל פרק כיצד הוא שילב בין אמונה בה' להשתדלות.

כמה זמן פעל נחמיה בארץ : 12 שנים (משנת 20 למלך ארתחשסתא [פרק א] עד שנת 32 למלך [פרק ג]).

עזרא – מנהיג רוחני, נחמיה – מנהיג מדיני (פחה).

מה לומדים מהפסוק הראשון בספר :

1. "בחודש כסליו" : פעם ראשונה בתנ"ך שמוזכר שם של חודש ולא רק מספר.
2. "שנת עשרים" : הספירה היא למלכות של מלך זר (בגלל שנחמיה נמצא בשושן הבירה).
3. "ואני הייתי" : הספר נכתב בגוף ראשון, כמו יומן של נחמיה.

נחמיה מקבל דיווח על המצב בארץ – פרק א

מבנה הפרק :

פתיחה : א. תגובת נחמיה לדיווח : ד-יא.

הדיווח של חנני : ב-ג. מעמדו של נחמיה : יב.

מעמדו של נחמיה ועדותו של חנני

נחמיה היה שר המשקים של מלך פרס, וזה מראה שהוא היה מקורב למלך, ומעמדו אפשר לו לפעול.

חנני חברו של נחמיה פונה אליו ומספר לו על המצב הקשה בירושלים (פנייה אל יהודי המקורב למלכות היא סיטואציה המאפיינת גלות). מחלוקת אם התיאור של חנני הוא באופן כללי (רש"י) או אירוע ספציפי (דעת מקרא).

תגובתו של נחמיה לדיווח

נחמיה מגיב בצורה נסערת (בוכה, צם ומתפלל). התפילה של נחמיה כאן מאפיינת את הליכותיו לאורך כל הספר – מרבה לפנות לה' תוך כדי פעולות שעושה. דוגמאות:

פרק ב, פסוק ד: "ואתפלל אל אלקי השמים". פרק ה, פסוק יט: "זכרה לי אלקי".

פרק ג, פסוק לו: "שמע אלוקינו". פרק יג, פסוק כב: "זכרה לי אלקי וחוסה".

פרק ד, פסוק ג: "ונתפלל אל אלוקינו".

קבלת הרשות לעלות והגעת נחמיה לירושלים – פרק ב

שלושה חודשים אחרי קבלת הבשורה על ירושלים, נחמיה פונה ומבקש מהמלך.

מילה חוזרת: "מלך". משמעות: משקף את האווירה ה**מתנחלה** של הדו שיח. נחמיה מדבר עם מלך גוי שכבר חושד בו ("מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה") ועלול להחליט בכל רגע לפגוע בו. החזרה על המילה מראה את ה**תלות הגדולה** של נחמיה במלך (בשונה ממצבנו היום בשיבת ציון המודרנית).

חוכמתו המדינית של נחמיה

נחמיה מבקש מהמלך אישור לעלות לירושלים. הוא מנמק זאת בכך ש"עיר קברות אבותיי חרבה" ופירש המלבי"ם שמקום קבורת האבות היה חשוב בעיני הפרסיים (מנסה לשכנע שזאת המטרה בבניית ירושלים ולא כדי למרוד במלך). בחוכמתו, נחמיה לא חושף בהתחלה את התוכנית שלו, ורק לאחר שהמלך מברר הוא מבקש לבנות את ירושלים. בנוסף, הוא מקדים תפילה לפני שמבקש מהמלך.

הבקשות של נחמיה:

1. לעזוב את תפקידו כשר המשקים של המלך (סיכון: רומז למלך שיש דברים חשובים ממנו).

2. לבנות את ירושלים (סיכון: עלולים להאשים אותו במרידה במלך, כפי שטענו צרי יהודה).

מלבי"ם: תפילת נחמיה הייתה **תוך כדי** הפניה אל המלך: כשאמר "אם על המלך טוב" התכוון לה'.

המלך לא מוותר על נחמיה לצמיתות, ומבקש ממנו שיגיד מתי יחזור.

שתי בקשות נוספות של נחמיה:

1. איגרות רשמיות כדי שיסכימו

2. איגרת לאסף שומר הפרדס שייתן לו

השליטים לתת לו לעבור.

עצים לבניית החומה.

הגעת נחמיה לירושלים

מבנה היחידה:

הסיור הסודי בירושלים: י-טו. נחמיה מול לעג הצרים: יט-כ.

נחמיה משכנע את ראשי העם לבנות את

החומה: טז-יח.

נחמיה בירושלים שלושה ימים, והוא יוצא בשקט בלי שראשי העם ידעו, עם כמה אנשים נאמנים

להרחיב את הפרצות שבחומה. המטרה לשכנע את ראשי העם לבנות מחדש את החומה.

רש"י: הלכו בלילה לשבור את החומה כדי שבני העיר מחר יסכימו שצריך לבנות את החומה.

שני עניינים בדברי נחמיה מול ראשי העם ("הסגנים"):

1. החזרת הכבוד הלאומי: "ולא נהיה עוד לחרפה".

2. הסמכות ממנה הוא שואב את כוחו: "יד אלקי אשר היא טובה עלי ואף דברי המלך אשר אמר"

(הכוח שלו הוא מה' ומלך פרס).

נחמיה מול לעג הצרים: בספר עזרא הצרים מנסים להפסיק את בניית חומת העיר, בספר נחמיה מנסים להפסיק את עבודת בניית חומת העיר.

בניית החומה והתמודדות עם אויבי ישראל – נחמיה פרקים ג-ד, ו (טו), יב (כז-מג)

פרק ג: בניית החומה וחיזוקה

נחמיה מתחיל לטפל בחומות ירושלים.

רשימת הבונים: רשימת המקומות שבנו את החומה פותחת ב"שער הצאן" ומסתיימת ב"שער הצאן", וזה מראה שמדובר בתיאור של כל החומה.

חוכמתו של נחמיה בבניית החומה: "איש לנגד ביתו", ופירש רש"י שכל אחד היה בונה את החלק שמול ביתו. כך נחמיה הצליח לרתום את כל יושבי ירושלים לבנות את החומה כדי להציל את המשפחה שלהם.

ההתמודדות עם ההפרעות לבנייה

בשלב הזה ההפרעה היא **ברמה מילולית**: הם מזלזלים ביכולת של יושבי ירושלים לבנות את החומה. הרב שמואל כהן: "היעזבו?" – לא יצליחו לשים מעזיבה (תקרה), "היזבחו?" – לא יזבחו זבח בשמחה של השלמת בניין עלוב כזה, "היכלו ביום?" – לא יסיימו את הבניה ביום שרצו.

נחמיה מתפלל לה', והבונים מצליחים לסיים חצי מהחומה.

פרק ד – העמידה מול המתנכלים

מבנה הפרק:

קשר הצרים נגד הבונים ותגובת הבונים: א-ו. התארגנות הבונים בהנהגת נחמיה: ז-יז.

המזימה כלפי הבונים

צרי יהודה תכננו בחשאי מלחמה נגד הבונים.

שלושת התגובות של אנשי ירושלים:

1. מתפללים ("ונתפללי").
2. מעמידים שומרים ביום ובלילה ("ונעמיד משמר עליהם").
3. ייאוש וחולשה ("ויאמר יהודה כשל כח הסבל.. לא נוכל לבנות בחומה").

מה הייתה המזימה, ואיך התגלתה: הצרים תכננו לבוא בהפתעה ולהרוג את הבונים.

רש"י: היהודים שחיו בארצות של הצרים והיו איתם יחד, הקדימו לדווח לאחים שלהם על המזימה (והתרו בהם **עשר פעמים** לצאת להילחם באויבים).

ההתארגנות של נחמיה מול מזימת הצרים

נחמיה עושה שתי פעולות:

1. ארגון הגנה: מעמיד את העם על החומה עם כלי נשק.
2. חיזוק רוח העם: מחזק את העם שה' איתם, ומזכיר להם שהם צריכים להגן על משפחותיהם. נערי נחמיה התחלקו לשתי קבוצות – אחת עסקה בשמירה ואחת עסקה בבניה **ותוך כדי מחזיקים נשק**. "יד אחת עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח (=חרב)".

בעיה בפריסת הכוחות ופתרון:

בגלל שהחומה ארוכה ואין מספיק שומרים, נחמיה אומר שאם תהיה התקפה באחד המקומות יתקעו בשופר ואז כולם יתקבצו לעזור שם. וכדי להתמודד עם ההתקפות בלילה, נחמיה מציע שכולם ישנו בירושלים, ויצבו משמרות בלילה, ולא מורידים את המדים.

השלמת הבנייה וחנוכת החומה – פרק יב

תוצאה: מצליחים לסיים את החומה תוך 52 ימים בלבד ועוד בחודשי הקיץ החמים (!)

חנוכת החומה

טקס מרשים ושמח שבו נחנכה החומה.

מבנה היחידה

ההתאספות בירושלים : כז-כט.

הטהרה : ל.

השמחה הגדולה : מג.

תהלוכת שתי קורבנות התודה : לא-לט.

התהלוכות והשמחה בקורבן תודה כפי שניבא ירמיהו בפרק לג: "קול אומרים הודו את ה'.. מביאים תודה בית ה'".

המילה 'שמח' חוזרת שבע פעמים. והשמחה בחנוכת החומה גדולה יותר מהשמחה בחנוכת המקדש!

הרב שמואל כהן: סיבות מדוע הייתה שמחה גדולה בחנוכת החומה:

1. בבניין החומה הפסיק חילול ה'.
2. ירושלים בלי חומה – סכנה ביטחונית.
3. עם חומה אפשר לטפל בחילול השבת (סוגרים את השערים בפני הסוחרים שבאים בשבת).
4. יש לחומה משמעות לגבי מצוות של המקדש (קדשים) ומצוות של הארץ (מעשר שני, ביכורים).
5. החומה הופכת את ירושלים ל"ירושלים הבנויה" וכעת יכולה להיות השראת שכינה ומשיח.

תיקון בניינה הפנימי של ירושלים – פרק ה

פרק זה עוסק בהתמודדות של נחמיה עם המצוקה הכלכלית והפערים החברתיים הגדולים. מבנה הפרק:

זעקת העשוקים : א-ה. שמיטת החובות : י-ג.

תוכחת נחמיה את ראשי העם : ו-ט. הנהגתו של נחמיה כפחה : יד-יט.

הבעיות החברתיות בירושלים וההתמודדות איתן

שאלה: מדוע דוקא עכשיו התפרצה זעקת העשוקים? תשובה: דמותו של המנהיג החדש (נחמיה) עוררה תקווה שיצליח לתקן גם את העוולות החברתיות. שלושה קולות עולים מהפסוקים:

1. פסוק ב: נאלצים לשעבד את הילדים לצורך מימון מזון.
 2. פסוק ג: נאלצים להשתמש בשדות שלהם בתור ערבון להלוואות.
 3. פסוק ד: נאלצים לקחת הלוואות כדי לשלם את מיסי המלך.
- רש"י (ד): הבעיה שבסוף לא נשאר להם כסף כדי לפרנס את עצמם. מבנה הפסוקים: בהדרגה – מהמקרה החמור ביותר (מכרו את הילדים), למקרה פחות חמור (מכרו את השדות), למקרה פחות חמור (יש רכוש, אבל אין להם איך לשלם את המיסים).

נחמיה פונה בתביעה כלפי ראשי העם והעשירים

רש"י (ז): נחמיה מתעמת איתם ומרים עליהם את הקול.

מלבי"ם (ז): "משא איש באחיו אתם נושים" – העשירים עוברים על איסורי תורה מפורשים: נגישה (איסור ללחוץ את העני שיחזיר את החוב), ריבית, השבת משכון. נימוקים נוספים שנחמיה אומר כדי לשכנע את העשירים לוותר על החובות:

1. פסוק ח: נחמיה מזכיר להם את הפדיון שהיהודים עשו כדי לפדות יהודים אחרים מהגויים, ואם כן כיצד ייתכן שעכשיו היהודים מתנהגים כמו הגויים ושובים ילדים.
2. פסוק ט: מלבי"ם: בהתנהגות שלהם הם גורמים לחילול ה', משום שהגויים חושבים שהם מתנהגים כאילו אין להם אמונה בה'.

שמיטת חובות העניים

נחמיה מוביל מהלך של שמיטת חובות בעזרת **דוגמא אישית** ("גם אני.. נעזבה נא את המשא הזה"). העשירים מסכימים עם נחמיה.

פעולות שעושה נחמיה כדי להבטיח את הבטחתם :

1. משביע אותם.

2. מעשה סמלי – מנער את הבגד שלו בתור קללה שה' ינער את מי שלא יקיים את ההבטחה.

הבסיס בתורה לדרישה לוותר על חובות: ספר דברים פרק טו מופיעה מצות **שמיטת כספים**.

הנהגותיו של נחמיה כפחה

נחמיה מספר שלאורך השנים הוא נמנע מגביית מיסי המלך שנועדו לכלכל אותו בתפקיד הפחה וכך הוא שינה מהמנהג של קודמיו בתפקיד. ולא רק שלא גבה מיסים אלא מימן מכיסו עבודות ציבוריות. וכל זאת בזמן שהוא האכיל אנשים רבים (150).

המצב הרוחני בימי נחמיה – פרקים י, יג (ו, טו-לא):

מתקיים טקס מיוחד במעמד ראשי העם – חתימה על האמנה.

האמנה: התחייבות שקיבלו עליהם בעבודה ה' – פרק י

הפרק פותח במילים "ובכל זאת", כלומר למרות **המצב הכלכלי הקשה** של שבי הגולה הם חותמים על התחייבות ללכת בדרך ה' (!).

מבנה הפרק:

חותמי האמנה (שרים, לוויים, התחייבויות מיוחדות (התבוללות, כהנים): א-כח. שבת, שמיטה): לא-לב.

התחייבות כל הציבור (בשבועה): כט-ל. (תרומות למקדש, מתנות כהונה, מעשרות ללוויים): לג-מ.

החשיבות בחתימה על האמנה בתקופה זו

ההתחייבות לעבוד את ה' בשעה שעם ישראל משועבדים למלכויות והמצב הכלכלי קשה, לא מובנת מאליה, אלא הם היו עלולים לחשוב ההפך – שה' חלילה עזב אותם והם כבר לא מחויבים לעבוד אותו. ההתחייבות לעבוד את ה' מוצגת באמנה **כבחירה**. הר"ן אומר שזה מה שהגמרא אומרת שבימי אחשוורוש, עם ישראל חזרו וקיבלו את התורה מרצון.

תוכן האמנה ומשמעותה

מצוות שמוזכרות באמנה: נישואי תערובת, חילול שבת, שמיטת קרקע ושמיטת חובות. התחייבויות שמוזכרות באמנה: תרומות לבית המקדש, תרומות לכהנים, תרומות ללוויים. הסיבה שיש הרבה התחייבויות למקדש – כי המקדש היה מרכזי בימי שיבת ציון. סיום האמונה: יש הבטחה "לא לעזוב את בית אלוקינו". זה מראה שלולא התחייבות זאת המצב של המקדש היה לא טוב.

הרב יהודה קיל:

1. באמונה לא מוזכר התחייבות לא לעבוד עבודה זרה. סיבה: לא היה צורך בגלל שבאותה

תקופה חכמים עקרו את היצר של העבודה זרה. הוכחה: בנביאי שיבת ציון חגי, זכריה ומלאכי לא הוזכרה תוכחה על עבודה זרה.

2. באמונה לא מוזכרים פרטים של מצוות מהתורה שבכתב, אלא רק מהתורה שבעל פה, מכאן

מוכח שבאמנה יש התחייבות **לקיים את התורה שבעל פה**.

השמירה על התחייבויות האמנה – פרק יג (טו-לא)

נחמיה שימש כפחה על יהודה במשך 12 שנים בלבד ואז חזר אל מלך פרס (משנת 20 עד שנת 32 למלך).

מבנה היחידה

חילול השבת: טו-טז. הטיפול בנישואי תערובת: כג-ל.

תוכחת נחמיה: יז-יח. התחייבות למקדש: לא.

הפתרון שמצא נחמיה (סגירת השערים): יט-כב.

חילול השבת: היה מסחר ביום השבת בירושלים. נחמיה לא חושש להתעמת עם בעלי הכוח בציבור. לאחר העימות, הוא פועל באופן מעשי וסוגר את השערים החזקים של העיר כדי למנוע כניסת סוחרים ביום השבת.

נישואי תערובת: הפסוק מתאר תוצאות קשות של נישואין אלו: "ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית". נחמיה לא מהסס להתעמת עם העבריינים. הוא מזכיר להם שגם שלמה המלך נשא נשים נוכריות והם החטיאו אותו. הוא מסלק מהמקדש כהנים שהיו נגועים בנישואי תערובת.

התחייבויות למקדש וחתומה: בסוף האמנה נחמיה מזכיר את הביטוי: "זכרה לי אלקי לטובה". זה מראה על האמונה שלו בה'.

חומש דברים – יחידת פתוח תפתח

בחומש דברים משה מכין את העם לקראת הכניסה לארץ. עם המעבר מקיום **ניסי** לקיום **טבעי**, יתרחשו שינויים רבים, ובין היתר ייווצרו מעמדות כלכליים בעם, ויגדל הצורך לגלות ערבות כלפי החלשים.

העקרונות המנחים את המחויבות כלפי העניים

רמב"ם (פרק ז'): יש שמונה מעלות (דרגות) במצוות צדקה. המעלה הגדולה ביותר היא לחזק יהודי **לפני** שהוא נופל ומצטרף לבריות. המעלה הפחותה ביותר לתת צדקה לעני מתוך עצב וחוסר רצון.

שלושת העקרונות במצות צדקה:

1. חשיבה לטווח רחוק - יותר חשוב **לשקם** את העני מאשר **לקיים** אותו עכשיו ("ללמד לדוג").
2. התייחסות להיבטים נפשיים - חשוב לשמור על **כבוד העני** ולא לגרום לו להתבייש.
3. חינוך לערבות ולאכפתיות - בצדקה לא רק התוצאה חשובה, אלא גם **לחנך** את האדם ה**נותן**.

שמיטת כספים, צדקה והלוואה (טו, א-יא)

מצות שמיטת חובות נראית מנוגדת לצדק הטבעי. לפי הצדק הטבעי צריך להחזיר הלוואה, ולפי התורה המלווה צריך לוותר על הכסף ולעזור לעני.

שמיטת כספים (טו, א-ו)

רש"י (ב): "שמוט כל בעל משה ידו" – יש ציווי לשמוט את ידו כל "בעל משה" (=מלווה).

רש"י (ד): **סתירה** – בפסוק ד יש הבטחה שלא יהיו עניים, ובפסוק יא כתוב שתמיד יהיו עניים! **תשובה** – אם עושים את רצון ה' יהיו עניים אבל הם לא יהיו מהעם שלנו **אלא מעמים אחרים**.

"אביון" = יש לו תאוה **לכל דבר** שתיתן לו.

מחלוקת בפירוש המילה "מקץ שבע שנים"

המשמעות: באיזה זמן של השנה חלה שמיטת כספים ונמחקים החובות.

1. אבן עזרא (א): "מקץ" = **תחילת** שנה שביעית. הוכחה: גם במצות הקהל כתוב "מקץ שבע שנים" ולשיטת האבן עזרא מדובר בתחילת השנה השביעית.
2. רמב"ן (א): "מקץ" = **סוף** שנה שביעית. הוכחה: דברי חז"ל: "אין שביעית משמטת אלא **בסופה**".

אפשרות נוספת של הרמב"ן: לא מדובר על **שמיטת כספים** אלא על **שמיטת הארץ**, ומשמעות הפסוק שבסוף השנה הקודמת (השישית) בתחילת השנה השביעית תחול שמיטת קרקעות.

טעמי המצוה

רבי יונתן אייבישיץ: בעזרת קיום מצות שמיטת כספים **היהודי ידע שכל הארץ שייכת לה'** ולא לא למשפחתו, **ולא נכון כל הזמן לעסוק רק בלהרוויח כסף** וצבירת רכוש כי זה לא מה שחשוב בחיים. בזכות מצוה זו, עם ישראל לא עסקו כל הזמן בעסקים, כי בשביל להצליח בעסקים יש צורך בהלוואות, ובגלל מצוה זו ההלוואות נמחקות פעם בשבע שנים. מוסיף רבי יונתן - כמו שאבותינו לא השקיעו כל הזמן בעסקים אלא עבדו במקצועות פשוטים כמו רועי צאן וזכו לברכת ה', גם לנו ראוי ללכת בדרך זו.

צדקה והלוואה (טו, ז-יא)

אומנם פשט הפסוקים עוסק **בהלוואה**, אבל לומדים מכאן גם את מצות **צדקה**. רש"י (ח): "פתוח תפתח" – הכפילות מלמדת שצריך לתת אפילו כמה פעמים. "**כי** פתוח תפתח" – למילה "כי" יש ארבעה פירושים. הפירוש כאן – "אלא". "העבט תעביטנו" – אם מתבייש ולא רצה מתנה, תן לו **הלוואה**. "די מחסורו" – צריך לתת לו מה שחסר, ולא להפוך אותו להיות עשיר. "אשר יחסר לו" – צריך לתת לעני גם דברים יקרים אם היה רגיל בהם בעבר (כמו סוס ועבדים). רש"י (י): "נתון תתן" – הכפילות מלמדת לתת אפילו מאה פעמים. רש"י (ז): "**שעריך**" – עניי העיר שלך ("השער" שלך) קודמים לעניים של עיר אחרת. הרב שאול ישראלי: חמש מצוות שעוזרות לצמצם פערים כלכליים:

1. שמיטת קרקעות – אין יותר קניין פרטי בפירות, האדון שווה לעבד.
2. הלוואה – כסף לא מצטבר אצל מישהו אחד. אסור שיהיה לאדם אחד הרבה כסף שהוא לא צריך בזמן שחבר שלו צריך אלא צריך להלוות לו.
3. איסור ריבית – ההלוואה צריכה להיות ללא תגמול – אסור לקחת יותר ממה שהלוותי.
4. שמיטת כספים – כל החובות נמחקים בסוף שנה.
5. יובל – הקרקעות חוזרות לבעלים ולא מצטברות במקום אחד.

התורה מכנה את מי שנמנע מלתת הלוואה בגלל החשש של שמיטת כספים בכינוי החמור ביותר = "בליעל".

*יש צורך להדגיש מצוות אלו לפני הכניסה לארץ, בגלל שבארץ מתפרנסים **באופן טבעי** ולכן יש חשש להיווצרות הבדלי מעמדות.

הענקה (טו, יב-יח)

הסיבות שאדם נהיה עבד: 1. בית דין מכרו גנב אם אין לו להחזיר. 2. ילדה קטנה שמכר אותה אביה. המצווה כאן היא **מבוארת** משום שהוזכרה בחומשים הקודמים.

רש"י (יב): "כי ימכר לך": מדובר על עבד שנמכר בגנבתו. קושיה: והרי כבר נאמר בספר שמות על עבד מסוג זה? תשובה: יש כאן שני חידושים:

1. למרות שאמה עבריה יוצאת בהבאת סימני בגרות, אם עברו שש שנים היא יוצאת גם בלי זה.
2. מצות הענקה.

רש"י (יד): "מצאנך ומגרנך ומיקבך": את המענק לא מביאים רק מדברים אלו, שהרי כתוב "אשר ברכך" שמשמעו כל דבר שה' בירך אותך, והסיבה שנאמרו דווקא שלושה אלו משום שהם **דברים שמתברכים** (מתרבים) וזה בא למעט **פרדות** שלא ניתן לקיים בהם מצות הענקה משום שאינם יכולים להתרבות.

רש"י (טו): "וזכרת כי עבד היית": ה' מזכיר לאדון שגם הוא היה עבד במצרים, כדי שיזכור שכמו שה' העניק לו ביציאת מצרים **שתי הענקות** – ביזת מצרים + ביזת הים, כך גם הוא צריך לעשות.

רש"י (יז): "עבד עולם": לא ייתכן לפרש ש"עולם" הכוונה לתמיד, משום שכתוב "ואיש אל משפחתו **תשובו**", אלא הכוונה "עולמו של יובל" (**עד שנת היובל**).

רש"י (יז): "ואף לאמתך תעשה כן": הכוונה שגם לאמה צריך לתת **מענק**, ואין הכוונה שגם אמה יכולה להירצע ולעבוד עד היובל, משום שזה דווקא בעבד.

מבנה מדרש הלכה:

1. שאלה **המעלה אפשרות** הלכתית – "יכול..?".
2. תשובה המצוטטת פסוק **שפוסל את האפשרות** ההלכתית שהועלתה – "תלמוד לומר".

המשמעות החברתית של דיני אמה עבריינה ומצות הענקה

פרופ' עמוס פריש: למרות שהיום אין עבדות, הדין של **הענקה** משפיע גם בימינו. הראשון שהחיל את הדין גם על **עובד שכיר** הוא ספר החינוך. אך בעוד שלפי ספר החינוך זו המלצה ("חובה מוסרית") השופט אלון מתבסס על ספר החינוך כדי לקבוע שזה חובה. דוגמאות: 1. חוק פיצויי פיטורין. 2. מענק שחרור (אחרי הצבא). 3. שיתוף עובד ברווחים. 4. תשלום גמלאות לעובד שהפסיק לעבוד בגלל גיל.

הרב דב ברקוביץ: המטרות במכירת נערה לאמה: 1. עזרה למצב הכלכלי של **המשפחה**. 2. ביסוס מצבה של **הנערה** בבית של משפחה עשירה.

שאלה שעולה בהסתכלות ראשונה – דין זה נראה ניצול, וההפך מהגאולה של יציאת מצרים? תשובה – התורה מדגישה את השחרור שלה "לא תצא כצאת **העבדים**". כלומר, ברגע שהיא מגיעה ל**בגרות** אין יותר שעבוד אלא או שחרור או נישואין לאדון. התורה לא מאפשרת ניצול של בחורה צעירה לגבר מבוגר.

איסור ריבית (פרק כג, כ-כא)

התורה קוראת לריבית "נשך".

רש"י (שמות כב, כד): ריבית היא כמו נשיכה של נחש שבהתחלה לא מרגישים עד שזה מתפשט עד הראש, כך ריבית בהתחלה הנזק לא מורגש.

רמב"ן (דברים כג, כ-כא): איסור ריבית היא מצוה **מבוארת**. מה החידושים בחומש דברים?

1. האיסור חל גם על הלווה (בשונה משאר דיני ממונות שאדם רשאי להזיק לעצמו).
2. מותר לקחת ריבית מגוי (סיבה: ריבית זה בהסכמה וזה נאסר לעשות ליהודי בגלל **חסד ואחוזה** וזה לא שייך כלפי גוי. זה דומה למצות שמיטת כספים ו"אהבת לרעך כמוך", ולכן יש **ברכה** למי שלא לוקח ריבית כי זאת מצוה שנובעת מתוך **חסד** ולא חובה מוסרית).
3. איסור ריבית שייך לא שייך רק בכסף אלא בכל הלוואה, אפילו של חפצים.

דיני משכון (פרק כד, ו, י-יג)

מדובר כאן על משכון שנלקח **בזמן הפירעון** אם הלווה לא יכול לשלם. "עבוט" = משכון.

רש"י (ו): "לא יחבולי" – אסור למשכן דברים ש"עושים אוכל נפש" (הכרחיים לקיום בסיסי).

רש"י (יב): "לא תשכב בעבוטו" – אסור ללכת לישון בזמן שהמשכון שלו אצלך.

רש"י (יג): "כבוא השמש" – בגד של לילה צריך להחזיר בשקיעה, בגד של יום צריך להחזיר בבוקר (*פעם לעניים היו רק שני בגדים). "וברכך" – גם אם העני לא מברך אותך על החזרת המשכון, נחשב שקיימת צדקה.

הלנת שכר (פרק כד, יד-טו)

איסור הלנת שכר **חל על כולם**, אבל הניסוח בחומש דברים נשמע שמתייחס דווקא לעני.

רש"י (יד): "לא תעשוק שכיר" – הסיבה שהתורה כותבת את האיסור פעם נוספת, כדי ללמד שאם עשק עני עבר על **שני איסורים**. "אביון" – אין לו כלום ולכן **תאב** לכל דבר. "גרך" = גר צדק (יהודי). "בשעריך" = גר תושב (גוי). "אשר בארץ" – מלמד שיש איסור לעכב גם שכר של השכרת בהמה וכלים.

רש"י (טו): "ואליו הוא נושא את נפשו" – העובד היה מוכן למות בשביל השכר הזה. "והיה בך חטא" – למרות שיש עונש גם אם העני לא קרא לה', מכל מקום אם קורא אז העונש מגיע מהר יותר.

רמב"ן (יד): מדוע התורה כותבת "עני ואביון", אם את כולם אסור לעשוק? 1. "דיבר הכתוב בהווה" – התורה נותנת דוגמא שכיחה, ובדרך כלל העניים שכירים (אך אסור לעשוק את כולם באותה מידה). 2. כתוב במדרש שבמקרה של עושק של עני, העונש מגיע מהר יותר. "גרך" = גר צדק, ומי שעושק אותו עובר על שני איסורים.

רמב"ן (טו): בחומש דברים כתוב "ביומו תתן שכרו", ובחומש ויקרא כתוב "לא תלין פעולת שכיר איתך עד בוקר" – מתי צריך לשלם?

1. פשט הפסוק – בשני הפסוקים מדובר על שכיר יום, וצריך לשלם לו בסוף יום העבודה לפני השקיעה ("לא תלין פעולת שכיר עד בוקר" הכוונה שאם לא תשלם לו באותו יום, הכסף יישאר "ללון" אצלך והעני ימות ברעב).
2. חז"ל – "לא תלין.. עד בוקר" = שכיר יום. "ביומו תתן שכרו" = שכיר לילה. בכל אחד מהמקרים צריך לשלם תוך 12 שעות מסיום העבודה.

מתנות עניים (פרק כד, יט-כב)

המצוות שמוזכרות כאן: 1. שכחה – להשאיר מה ששכח. 2. פאה – להשאיר קצת בסוף. 3. עוללות – להשאיר ענבים שבלי אשכול.

רש"י (יט): "ושכחת עומר" – שכחה זה רק על כמות קטנה "עומר", ולא על כמות גדולה "גדיש". "בשדה" – שכחה זה גם על מחוברים לקרקע "קמה". "לא תשוב לקחתו" – שכחה זה רק מה שנשאר מאחוריו ולא מה שנותר לפניו. "למען יברכך" – למרות שאת מצות שכחה מקיימים בלי כוונה מקבלים על זה ברכה, כל שכן ("קל וחומר") שתהיה ברכה למי שנותן צדקה בכוונה.

רש"י (כ): "לא תפאר" – פארה=ענף. מכאן לומדים שגם בעץ יש מצות פאה. "אחריך" – מצות שכחה.

רש"י (כא): "לא תעולל" – עולל=אשכול צעיר. ענבים בלי אשכול יש להשאיר.

הקשר הרחב: המחויבות כלפי העניים בנביאים

1. ישעיהו פרק נח: הנביא ישעיהו מוכיח את העם שהעיקר זה לא הצום ולבישת השק אלא דאגה לחלשים ("פרוס לרעב לחמך", "עניים מרודים תביא בית").

2. נחמיה פרק ה: נחמיה מוכיח את העשירים בעם על ניצול החלשים בעם, ושעבודם לעבדים ולקייחת השדות, הבתים והכסף.

סיכום היחידה: המגמה של חומש דברים הוא הכנה של העם לקראת השינויים בארץ ישראל. עם ישראל צריך ליצור חברה הבנויה על חסד, ערבות הדדית וחמלה על החלשים בחברה. מתפתח גם יחס נכון לרכוש בחיים של האדם.